

КИЇВСЬКА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ

МАГІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА З ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ВРЯДУВАННЯ

ДИПЛОМНА РОБОТА

«Неформальні інституції у періоди війни: механізми впливу на політичний режим
України (2019–2024)»

Студентка: Олійник Ірина Віталіївна
Науковий керівник: кандидат політичних
наук, Гомза Іван Анатолійович

Для здобуття освітнього ступеня: Магістр
за спеціальністю: 281 Публічне управління та адміністрування

Київ 2025

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	3
ВСТУП	4
ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ	7
АНАЛІТИЧНА РАМКА	14
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ.....	24
РЕЗУЛЬТАТИ.....	29
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52
ДОДАТОК 1 – Система кодів МАХQDA.....	57
ДОДАТОК 2 – Вибірка документів/джерел.....	65
ДОДАТОК 3 – Приклади зведених таблиць частот застосування кодів контент-аналізу.....	70

АНОТАЦІЯ

Анотація. Магістерська робота присвячена дослідженню ролі неформальних інституцій у функціонуванні політичного режиму в Україні. Аналіз здійснено на прикладі проєктів Офісу Президента України та волонтерських ініціатив 2019–2024 років методом порівняльного контент-аналізу. Здійснений аналіз дозволив виявити спільні й відмінні риси функціонування офіційних проєктів Офісу Президента та громадських волонтерських ініціатив, а також їхнього впливу на політичні процеси. Встановлено, що волонтерські ініціативи як неформальні інституції суттєво доповнюють офіційні механізми влади та сприяють підвищенню стійкості політичного режиму. Водночас проєкти Офісу Президента демонструють інтеграцію неформальних практик співпраці з громадянським суспільством, що підвищує ефективність реалізації державної політики.

Ключові слова. неформальні інституції, політичний режим, волонтерські ініціативи, Офіс Президента України, ерозія демократії, Україна.

Кількість слів. 14 960 слів

ВСТУП

Неформальні інституції займають важливе місце в сучасному інституціоналізмі, оскільки саме вони часто визначають реальні «правила гри» поза формальними законами. У рамках теорії нової інституціональної економіки Дуглас Норт (1990) розширив поняття інституцій, включивши до нього не лише формальні правила (закони, регламенти), але й неформальні обмеження – усталені норми поведінки, традиції та неписані кодекси. Таким чином, інституції – це **«створені людьми обмеження, які структурують політичну, економічну і соціальну взаємодію»**, причому неформальні норми доповнюють формальні правила, визначаючи стимули та мотивації акторів.

У політології неформальні інституції визначаються як **«соціально поділювані правила, зазвичай неписані, які створюються, комунікуються та виконуються поза офіційно санкціонованими каналами»** (Helmke & Levitsky, 2004). Вони можуть як доповнювати, так і підміняти або підірвати формальні інститути, залежно від характеру взаємодії.

З одного боку, розвинені демократичні суспільства часто мають неформальні норми, що підтримують ефективність формальних установ (наприклад, усталені процедури взаємодії, довіра та соціальний капітал). З іншого – в умовах слабких або перехідних інституцій неформальні практики нерідко домінують над формальними, породжуючи патроналізм, клієнтелізм та корупцію.

Генрі Гейл (2015) для опису пострадянських режимів запровадив поняття патроналізму – системи, за якої особисті мережі обміну послугами та лояльністю превалюють над безособовими законами. У патроналістичних суспільствах влада розподіляється через ієрархічні мережі патрон-клієнт, «неписані домовленості» та кругова порука часто важливіші за офіційні правила, а верховенство права є слабким. Такі умови характерні для багатьох країн, що виникли після розпаду СРСР, у тому числі й України, якій притаманна **«домінування неформальних домовленостей над формальними правилами»** та поширеність практик кумівства і корупції.

Одночасно, інша традиція в теорії – теорія громадянської участі – наголошує на потенційно позитивній ролі неформальних горизонтальних мереж. Роберт Патнам (1993), досліджуючи Італію, показав, що **якість демократичного врядування значно вища там, де існує давня традиція громадянської активності та взаємної довіри**. Іншими словами, розгалужені волонтерські об'єднання, асоціації і мережі співпраці здатні підсилювати ефективність формальних інституцій, породжуючи соціальний капітал та контроль знизу. Ці теоретичні підходи – інституціоналізм (формальні vs. неформальні правила),

патроналізм (неформальні мережі влади) та civic engagement (громадянська залученість) – закладають аналітичний контекст даного дослідження.

Актуальною аналітичною проблемою є співіснування двох протилежних типів неформальних інституцій в сучасній Україні та їхній різноспрямований вплив на політичний режим, особливо в умовах війни. З 2019 р. в Україні, з приходом нової влади, зберігалися і трансформувалися **провладні неформальні мережі** – тобто неформальні практики у владній вертикалі, засновані на особистій відданості, неформальних домовленостях і патронажі.

Паралельно, починаючи ще з 2014 р., набули сили **волонтерські мережі** громадянського суспільства – спонтанні об'єднання громадян для допомоги армії, переселенцям, постраждалим та забезпечення різних суспільних потреб. Ці волонтерські ініціативи особливо масштабно проявилися після початку повномасштабної російської агресії у 2022 р.

За даними соціологічних опитувань, станом на квітень 2022 року до волонтерського руху чи громадянського спротиву долучилися до 80% українців – безпрецедентна мобілізація суспільства на підтримку держави у воєнний час. Неформальні волонтерські групи взяли на себе постачання амуніції, провізії, техніки для армії, допомогу біженцям тощо, ставши фактично “невидимою армією” підтримки тилу. Лише за перші три місяці великої війни понад **1700 спонтанних волонтерських груп** по всій країні забезпечували більшу частину гуманітарної допомоги, використовуючи гнучкість та локальні зв'язки, коли формальні структури були перевантажені.

Отже, **волонтерські неформальні інституції** можна розглядати як фактор зміцнення стійкості держави та горизонтальної згуртованості суспільства під час війни. Водночас, **проурядові неформальні інституції** (умовно – “патрональні мережі” влади) продовжують впливати на політичний режим у протилежний бік. У кризових умовах війни влада часто концентрується, зростає ризик кулуарного прийняття рішень, ситуативного обхідного шляху навколо законів заради оперативності. Існують випадки, коли воєнний час слугує виправданням для ослаблення механізмів підзвітності та громадського контролю, що може посилити авторитарні тенденції.

Таким чином, в Україні 2019–2024 рр. спостерігається своєрідний дуалізм: з одного боку, низові неформальні рухи волонтерів підсилюють демократичну стійкість і довіру, а з іншого – неформальні практики у владних елітах загрожують формальним демократичним інститутам, потенційно підриваючи їхню ефективність. Ця суперечність і становить головну проблему, на розв'язання якої спрямоване дослідження.

Виходячи з окресленої проблематики, сформульовано центральне **аналітичне запитання**: *“Яким чином різні типи неформальних інституцій (волонтерські та провладні) впливають на політичний режим України в умовах повномасштабної війни (2019–2024 рр.)?”* В цьому питанні конкретизується необхідність порівняльного аналізу двох типів неформальних практик та їхнього впливу на характер українського політичного режиму в екстремальних умовах воєнного часу.

Для відповіді на це питання використано **пошуковий дизайн** дослідження. Такий підхід обрано з огляду на те, що взаємодія волонтерських рухів і патрональних мереж влади в українському контексті за умов війни є малодослідженим явищем. Існуючі теорії інформальних інституцій загального характеру (згадані вище) не пропонують готових відповідей, як саме ці різномірні неформальні сили впливають на режим за надзвичайних обставин. Відповідно, метою є не перевірка усталеної гіпотези, а **побудова нової теорії** на основі емпіричного аналізу українського випадку.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Проблематика неформальних інституцій привертає значну увагу дослідників у різних галузях – від економіки до порівняльної політології. Базове теоретичне розмежування між формальними і неформальними інституціями заклав Д. Норт (1990), який визначив інституції як **“формальні правила і неформальні обмеження, створені людьми для впорядкування взаємодії”**. Формальні інститути (конституції, закони, регламенти) мають офіційний характер і забезпечуються примусовою силою держави, тоді як неформальні – це негласні норми, звичаї, традиції та “правила поведінки”, що підтримуються суспільними санкціями або взаєморозумінням. Неформальні обмеження часто глибоко вкорінені в культуру і можуть змінюватися повільніше, ніж формальні правила. Норт та інші представники неоінституціоналізму підкреслюють, що неформальні норми здатні істотно модифікувати вплив формальних правил: вони можуть *доповнювати, підсилювати, спотворювати або обмежувати* дію офіційних інститутів. Саме тому інституційні зміни потребують врахування не тільки змін у законодавстві, а й еволюції неформальних поведінкових норм.

У компаративістиці початку 2000-х оформилася окрема дослідницька програма, присвячена ролі неформальних інституцій у політиці (Helmke & Levitsky, 2004; 2006). Гретхен Хелмке і Стівен Левітський запропонували працююче визначення та типологію неформальних інституцій, що лягли в основу численних емпіричних студій. Як зазначалося, автори визначають неформальні інституції як неписані правила, що існують поза офіційними каналами.

Важливим є розрізнення неформальних практик від просто неформальної поведінки чи культурних традицій: інституція, за визначенням, має стабільність і спільність, тобто її дотримуються багато акторів протягом тривалого часу. Helmke & Levitsky (2004) наголошують, що неформальні інституції **не слід плутати зі слабкими формальними інститутами або загальною культурою** – це саме стійкі правила гри, які можуть істотно впливати на формальні структури влади daviddehrhardt.com. Вони виокремили **чотири типи взаємодії** між формальними і неформальними інститутами: *доповнювальні, підкоряючі* (або акомодативні), *конкуруючі* та *замінюючі*. *Доповнювальні* неформальні інститути підтримують дію формальних правил, заповнюючи прогалини (наприклад, негласні парламентські процедури, що полегшують роботу законодавчого органу). *Акомодативні* – дозволяють обійти надто жорсткі формальні норми, але без прямого порушення їхніх цілей (скажімо, неписані квоти розподілу посад між елітами, щоб знизити напругу). *Замінюючі* (substitutive) виникають, коли формальні інститути існують лише номінально і не виконують своїх функцій – тоді неформальні правила перебирають їхні завдання на себе (як-от громадські

суди честі за недієздатної судової системи). *Конкуруючі* (або *конфліктні*) неформальні інституції **суперечать формальним правилам** і призводять до результатів, відмінних від офіційно декларованих. Класичним прикладом конкуруючої неформальної інституції є практики корупції або клановості, що підривають дію законів про доброчесність та меритократію. Важливо, що у різних контекстах домінують різні типи: у стабільних демократичних державах більше *допоміжних* неформальних норм, натомість в країнах, що розвиваються і посткомуністичних державах, дослідники найчастіше фіксують *замінюючі* та *конкуруючі* неформальні інституції, зумовлені слабкістю або неефективністю формальних правил. Це означає, що в останніх неформальні практики часто або заповнюють вакуум, залишений державою (наприклад, неформальна економіка, волонтерська допомога), або ж фактично узурпують державні функції для приватної вигоди (клієнтелізм, тіньові схеми).

Однією з найпоширеніших форм неформальних інституцій у політичній сфері є **патронально-клієнтальні мережі**. Поняття *патроналізму* (Hale, 2015) описує соціально-політичну систему, в якій індивіди організовують свою політичну та економічну діяльність навколо особистих обмінів послуг і лояльності, а не навколо безособових принципів чи ідеологій. У патрональних мережах влада тримається через вертикальні взаємини “патрон – клієнт”, де патрон (владний покровитель) роздає ресурси, посади, захист, а клієнти відповідають підтримкою і службою. Формально така держава може мати демократичні інститути (вибори, закони), але фактично рішення ухвалюються кулуарно вузьким колом осіб, пов’язаних неформальними зобов’язаннями. Для патроналізму характерні явища, які часто кваліфікуються негативно – кумівство, фаворитизм, “*телефонне право*”, корупція – але в логіці системи вони є нормою, очікуваною поведінкою, без якої «нічого не вирішується».

Гільєрмо О’Доннелл ще в 1990-х ввів близьке поняття *делегативної демократії* для опису нових латиноамериканських демократій, де формально обрані лідери керують на власний розсуд, мінімально зважаючи на інституційні обмеження. У делегативній моделі президент, здобувши мандат від виборців, вважає себе уповноваженим діяти “**як він вважає за потрібне**”, трактуючи свій мандат як загальненаціональний і часто ігноруючи роль парламенту чи судів. Такі режими, за О’Доннеллом (1994), мають слабку *горизонтальну підзвітність*: інституції взаємних стримувань і противаг (контрольні органи, незалежні суди, законодавчий нагляд) сприймаються як перешкода, а не як необхідний елемент влади.

Як наслідок, демократична форма поєднується з авторитарною практикою, де вибори проводяться, але між виборами влада діє майже безконтрольно. Ця концепція перегукується з патроналізмом, оскільки в обох випадках формальні

демократичні механізми слабо вкорінені, а неформальні особисті відносини визначають політичні рішення.

Емпіричні дослідження підтверджують, що **неформальні патрональні мережі можуть “деформувати” офіційний устрій режиму**. Наприклад, в Центральній Азії, як показала К. Коллінз, наявність потужних кланових мереж призвела до того, що після розпаду СРСР політичні режими Киргизстану (номінально більш демократичного) та Узбекистану (авторитарного) з часом конвергували до схожої патрональної моделі правління. Іншими словами, неформальні “правила гри” (кланова політика) перевершили значення формальних відмінностей конституційного ладу.

Г. Хелмке описала кейс Аргентини, де неформальне очікування, що новий президент змістить склад Верховного Суду, сформувало у суддів поведінку лояльності до влади всупереч конституційним гарантіям їхньої незалежності.

Ці приклади показують, як патроналізм, клієнтелізм та інші неформальні практики можуть **підірвати формальні демократичні інститути** – навіть за наявності хороших законів “де-юре”, “де-факто” політика визначається неформальними домовленостями та інтересами вузьких груп. Пострадянська Україна також багато років класифікувалася як *патронально-олігархічна демократія* (McFaul, 2005; Hale, 2015), де вибори і зміна влади відбуваються, але істотний вплив мають неформальні мережі олігархів, “друзів” при владі, неофіційні куратори силових структур тощо.

Згідно з Гейлом (2015), **Україна належала до числа високо патроналізованих постсовєцьких держав**, з усіма типовими ознаками – *непотизмом, корупцією, слабким верховенством права та низьким запасом соціального капіталу*. Власне, низький рівень соціального капіталу (взаємної довіри та здатності до самоорганізації) у посткомуністичних суспільствах був відзначений багатьма дослідниками (Putnam, 1993; Howard, 2003). Це частково пояснювалося спадком авторитарного минулого, який витравив традиції незалежної громадянської активності. Втім, після 2014 року в Україні на фоні Революції Гідності та війни на Донбасі почалося поступове зростання громадянської участі – зародження численних волонтерських і ветеранських організацій, ініціатив взаємодопомоги, що ознаменувало **поворот до більшої ролі суспільства у вирішенні публічних справ**.

Окремим аспектом літератури є дослідження **волонтерських мереж і громадянського суспільства** як неформальних інститутів, що впливають на державу. Класичний приклад позитивного впливу горизонтальних мереж довіри – це вже згадана праця Р. Патнама про Італію. Він показав, що історично сформовані традиції самоврядування, асоціацій, хорів, спортивних ліг тощо (тобто

різноманітних громадських об'єднань) на пряму корелюють з ефективністю роботи органів влади та економічним розвитком регіонів. Формулювання Патнама стало афоризмом: **«демократія працює краще там, де є давні й незалежні традиції громадянської активності»**. Причина – у наявності *соціального капіталу*: мережі довіри і співпраці знижують транзакційні витрати, полегшують колективні дії і примушують чиновників бути відповідальнішими перед активною громадою. Іншими словами, неформальні інститути громадської взаємодії можуть **підсилювати** формальні демократичні інституції, роблячи їх більш підзвітними та ефективними. У демократичній теорії це відображено в концепті *громадянського суспільства* як сфери, здатної збалансувати державну владу. Лессіг (1995) чи Фоулі і Едвардс (1996) писали про “силу слабких зв'язків” – навіть неформальні об'єднання громадян (ініціативні групи, волонтерські рухи) виконують роль своєрідних інституцій соціального контролю і взаємодопомоги, що особливо важливо у періоди кризи або трансформації.

Для посткомуністичних країн, однак, характерною була **“слабкість громадянського суспільства”** у 1990-х (Howard, 2003), що означало брак традицій самоорганізації. Україна довгий час підпадала під це визначення – низька участь населення у громадських організаціях, недовіра до незнайомих людей, пасивність. Проте події 2013–2014 рр. (Євромайдан) стали переламними: вони продемонстрували, що за певних обставин суспільство здатне до масового самоорганізованого руху. Література після Майдану відзначає феномен вибухового розвитку волонтерських ініціатив, особливо для підтримки армії та переселенців під час війни на Донбасі (Onuch, 2015; Marples & Mills, 2015). Фактично виникла нова неформальна інституція – мережа волонтерських груп, об'єднаних спільною метою допомоги в умовах, коли держава була неготова повністю задовольнити всі потреби оборони та гуманітарного забезпечення. Ці мережі мали свої неформальні правила (довіра всередині груп, репутація “надійних” волонтерів, оперативна комунікація через соціальні мережі, звітність перед жертводавцями) та поступово здобули суспільне визнання. Таким чином, можемо говорити про виникнення **неформальної інституції волонтерства** як стійкого явища української політики і суспільства.

Загалом, академічна дискусія підводить до розуміння, що **неформальні інституції – неоднорідні за своїми наслідками**. Одні з них (патроналізм, корупція, клановість) асоціюються з негативним впливом на демократичний розвиток, ведуть до *деінституціоналізації* формальної системи, персоналізації влади та підриву верховенства права.

Інші (громадські організації, мережі солідарності, волонтерські рухи) навпаки – можуть *підсилювати інституційну спроможність* держави, забезпечуючи

соціальну згуртованість, контроль за владою “знизу” та швидку реакцію на виклики там, де бюрократія забарилась.

Важливо уникати спрощень: як відзначає Г.-Й. Лаут (2000), неформальні інститути не можна ґрунтуючи вважати “поганими” чи “хорошими” для демократії – потрібен диференційований аналіз кожного типу. Лаут пропонує класифікувати їх за характером впливу: клієнтелізм (особисті обміни, що підривають принципи рівності), корупція (матеріальний обмін, що порушує формальні правила), “домашнє право” або звичаї (неофіційні норми, що можуть підтримувати порядок у разі слабкості держави), *громадянська непокора* (неформальний тиск знизу, що може вважатися легітимним спротивом несправедливим законам) тощо. Кожен із цих видів по-своєму впливає на якість демократії: скажімо, масова корупція явно шкодить легітимності режиму, тоді як практики громадянської непокори авторитарним рішенням можуть, навпаки, сприяти демократизації.

Отже, література забезпечує інструментарій (поняття і категорії) для розрізнення та оцінки неформальних інституцій, який буде застосовано до українського випадку.

Суспільна значущість впливу неформальних інституцій на політичний режим України

Розглянута теоретична база дає змогу усвідомити, чому питання впливу неформальних інституцій є надзвичайно важливим для сучасної України, особливо у контексті війни та майбутнього відновлення. **Роль волонтерських і громадських ініціатив** у 2022–2024 рр. виявилася критичною для виживання та стійкості держави. Як зазначає Катерина Зарембо, повномасштабне вторгнення Росії спричинило безпрецедентну мобілізацію українців “знизу”: люди з різних прошарків гуртувалися заради спільної мети. Феномен такого масового волонтерства не лише закрити конкретні матеріальні потреби фронту й тилу, але й посилив відчуття єдності нації, довіри і взаємної підтримки – тобто того самого соціального капіталу, якого історично бракувало. Поява сотень нових фондів, ініціатив, благодійних зборів (наприклад, фонд “Повернись живим” та інші) продемонструвала, що громадянське суспільство України дозріло до взяття відповідальності за долю країни у критичний момент.

Мережі волонтерів фактично створили паралельні неформальні інституції постачання і соціальних послуг, які працювали там, де не завжди встигала офіційна бюрократія. Перші місяці війни стали яскравим підтвердженням: **локальні актори та волонтерські групи стали “кістяком” гуманітарного реагування країни**. Це підкреслює суспільну значущість феномена: без цих неформальних структур витривалість українського спротиву могла бути значно нижчою.

З точки зору **демократичної стійкості**, активне громадянське суспільство виступає запорукою того, що навіть у воєнний час держава не скотиться до повної автократії. Неформальні канали зворотного зв'язку – волонтерські рухи, незалежні активісти, журналісти-розслідувачі, мережі у соціальних медіа – забезпечують певний рівень підзвітності влади навіть коли формальні механізми контролю послаблені надзвичайним станом. Розуміння впливу цих неформальних сил є життєво важливим для планування післявоєнного відновлення та реформ. Міжнародний досвід відбудови країн після конфліктів показує, що залучення місцевих спільнот і використання їхнього соціального капіталу суттєво підвищує ефективність відбудови та довіру до влади (Colletta & Cullen, 2000). У випадку України, де волонтерські інституції виявили високу ефективність та креативність, інтеграція їхнього потенціалу в офіційні відбудовчі програми може стати ключем до успіху. Аналітики вже зазначають, що **краще розуміння того, як громадські актори взаємодіють з владою на місцевому рівні під час війни, є ключем до зміцнення демократії України та прискорення її відновлення**. Іншими словами, дослідження неформальних інституцій – це не лише теоретичне питання, а й практична необхідність: воно допоможе вибудувати оптимальну модель співпраці держави і активного суспільства в процесі реконструкції країни.

Одночасно, **суспільна значущість вивчення провладних неформальних мереж** полягає у попередженні потенційних загроз для демократії. Війна створює спокусу для влади діяти в обхід прозорих процедур, концентрувати ресурси у вузькому колі та відкладати реформи під приводом “не на часі”. Існує ризик, що патрональні практики укоріняться ще більше: наприклад, військові закупівлі без тендерів можуть породити нові корупційні домовленості, призначення на важливі посади в умовах воєнного стану можуть відбуватися за принципом особистої лояльності, а громадський контроль за витрачанням міжнародної допомоги може бути недостатнім. Якщо ці неформальні тенденції залишаться невиявленими і неотримають належної оцінки, вони можуть *підірвати довіру* як громадян України, так і зовнішніх партнерів, до післявоєнної відбудови та реформ. Тому аналіз патрональних неформальних інституцій зараз – на часі: він дозволить зрозуміти, які саме практики (непрозорий розподіл ресурсів, кулуарні домовленості між елітами, залежність судової системи від “телефонного права” тощо) становлять найбільшу небезпеку для **демократичної стійкості**. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, викорінення системної корупції та неформальних впливів в судовій та виконавчій владі є однією з умов успішності цих прагнень. Таким чином, *розуміння і приборкання негативних неформальних інституцій* (патроналізму) є критичним завданням для укріплення державності.

Підсумовуючи, сучасна література наголошує на двох ключових меседжах, важливих для українського контексту. По-перше, **неформальні інституції можуть стати джерелом сили суспільства**, його здатності витримувати потрясіння і вимагати від влади ефективності – яскравим прикладом чого є український волонтерський рух 2022–2024 рр. Це ресурс, що слід розвивати і включати у формальні процеси прийняття рішень, щоб після війни держава і суспільство разом будували стійку демократичну систему. По-друге, **неформальні інституції можуть залишатися джерелом слабкості держави**, якщо мова про тіньові патрональні практики, що роз’їдають інституційну спроможність зсередини. Демократична консолідація України вимагатиме нейтралізації таких практик шляхом зміцнення верховенства права і прозорості – що неможливо без попереднього глибокого аналізу їх масштабів та механізмів дії в воєнний період. Саме тому дослідження, присвячене впливу волонтерських та провладних неформальних інституцій на політичний режим, має не лише наукове, а й важливе практичне значення для майбутнього України. Державні і недержавні актори зможуть використати його висновки для формування політики, що максимально збільшить “демократизуючий” потенціал громадянського суспільства і мінімізує ризики від закулісних патрональних впливів у повоєнній відбудові країни.

АНАЛІТИЧНА РАМКА

Концептуалізація ключових понять

Неформальні інституції

Поняття **неформальних інституцій** охоплює стійкі неофіційні правила, норми та мережі, які впливають на поведінку акторів поза межами офіційно встановлених структур. У інституційній теорії Дуглас Норт визначає інституції як "створені людьми обмеження, що структурують політичну, економічну і соціальну взаємодію; вони складаються як з неформальних обмежень (санкцій, табу, звичаїв, традицій та кодексів поведінки), так і з формальних правил (конституцій, законів, правових норм)" (North, 1991, с. 97–98). Неформальні інституції, таким чином, – це саме ті **неписані правила і практики**, які підтримуються та виконуються без офіційного санкціонування державою. Згідно з визначенням Гретхен Гелмке і Стівена Левітські, неформальні інституції – це "соціально поділені, зазвичай неписані правила, що створюються, передаються і забезпечуються поза офіційно санкціонованими каналами" (Helmke & Levitsky, 2004, р. 727). До них належать, зокрема, неформальні норми та **клієнтарно-патронажні мережі**, які існують паралельно з формальними інститутами або ж заповнюють прогалини там, де формальні правила не діють належним чином.

Література пропонує типологізацію взаємодії неформальних і формальних інститутів. Зокрема, виділяють **комплементарні** неформальні інституції (що доповнюють і підсилюють дію формальних правил), **акомодаційні** (пристосовуються до формальних інститутів, не підриваючи їх напрому), **конкуруючі** (суперечать формальним правилам і підривають їх) та **субституційні** (заміщують відсутні або слабкі формальні інститути) (Helmke & Levitsky, 2004). В різних контекстах неформальні практики можуть або підтримувати формальний порядок, або ж підривати його. У пострадянських країнах типовими прикладами неформальних інституцій є феномен "*блату*" (обмін послугами за допомогою особистих зв'язків), практики кумівства і корупції, олігархічні «кланові» угруповання, а також різноманітні неформальні мережі впливу, що не закріплені юридично, але де-факто впорядковують поведінку акторів. Так, в Україні протягом тривалого часу олігархи виступали як **«квазі-інституція»** – центр неформальної влади, що мав значний вплив на медіа та політичні рішення, хоча формально їхня роль не була прописана (Moshes & Nizhnika, 2023). У цьому дослідженні під неформальними інституціями розуміються передусім сталі неофіційні мережі та практики, які суттєво впливають на прийняття політичних рішень та характер владних відносин поза межами офіційних процедур.

Політичний режим

Політичний режим визначається як сукупність базових формальних та неформальних правил, що встановлюють порядок доступу до влади та способи її здійснення. Згідно з одним із поширених підходів, політичний режим – це «набір основних формальних і неформальних правил, які визначають, хто саме і яким чином впливає на добір керівників (включно з тим, з яких груп може обиратися керівництво) та на формування політики» (Geddes, Wright & Frantz, 2014, p. 327). Інакше кажучи, режим визначає **правила гри** в політиці: процедури приходу до влади, коло допущених акторів, розподіл повноважень і механізми ухвалення рішень. На основі цих правил країни класифікуються за типом режиму – демократичний, авторитарний або гібридний – залежно від рівня політичної конкуренції, плюралізму та підзвітності влади (Linz & Stepan, 1996; Levitsky & Way, 2010). Наприклад, у **конкурентно-авторитарних** (гібридних) режимах формально існують вибори і конкуренція, але неформальні практики (тиск, фальсифікації, клієнтелізм) систематично спотворюють демократичний процес (Levitsky & Way, 2010).

У контексті України поняття режиму дозволяє охарактеризувати зміни в **характері влади** під впливом війни. До повномасштабного російського вторгнення 2022 року Україна багато в чому відповідала моделі "патрональної демократії" – формально демократичної системи з виборами та плюралізмом, всередині якої ключову роль продовжували відігравати неформальні патронально-клієнтарні зв'язки між елітами (Hale, 2015; Fіsun, 2012). Як зазначають дослідники, впродовж трьох десятиліть незалежності українська політична система поєднувала **кланово-патрональний неформальний розподіл влади** з формальними демократичними інститутами, зокрема конкурентними виборами (Moshes & Nizhnikau, 2023). Це означало, що хоча громадяни мали можливість змінювати керівництво держави через вибори, реальне ухвалення рішень між виборами значною мірою відбувалося через неформальні канали та закриті угоди між впливовими групами. В цьому дослідженні під "політичним режимом України" розуміється саме характер її владної системи на шкалі демократія–авторитаризм, з особливим акцентом на змінах **балансу між демократичними інститутами та концентрацією влади** в умовах війни 2022–2024 рр. – тобто чи відбувається посилення демократичних механізмів та збереження підзвітності, чи навпаки, концентрація повноважень і ослаблення контролю за владою.

Волонтерські інституції

Під **волонтерськими інституціями** у цьому дослідженні розуміються громадянські ініціативи, організації та неформальні об'єднання, що на добровільних засадах беруть участь у виконанні суспільно значущих функцій, зокрема у сфері підтримки армії та населення під час війни. Волонтерські

інституції є частиною громадянського суспільства і характеризуються самоорганізацією громадян заради спільного блага, без прямого примусу чи матеріальної вигоди. Класичні дослідження громадянського суспільства показують, що активна залученість громадян у добровільні об'єднання формує соціальний капітал і сприяє ефективному демократичному врядуванню (Putnam, 1993). В українських реаліях феномен волонтерства набув особливого розмаху під час збройних конфліктів останніх років. Ще після подій Євромайдану 2013–2014 рр. та початку війни на Донбасі у 2014 р. сформувався потужний волонтерський рух, коли тисячі громадян самоорганізувалися для матеріально-технічної допомоги війську та переселенцям. Нова фаза російської агресії 2022 р. знову **мобілізувала українське суспільство на безпрецедентному рівні**. За оцінками, вже у перші місяці після вторгнення близько 80% українців так чи інакше долучилися до руху громадянського опору – від прямого волонтерства до матеріальних пожертв – тоді як лише ~3% населення вступили до лав ЗСУ (Zarembo, 2023). Волонтери збирали кошти і постачали для армії найнеобхідніше – від бронежилетів і оптики до автомобілів і дронів (Zarembo, 2023). Наприклад, лише один фонд **“Повернись живим”** за час війни закупив для війська сотні бронемашин, тисячі тепловізорів та безпілотників (Zarembo, 2023). Поряд із великими фондами діяли сотні дрібніших ініціатив по всій країні. Кожен новий виклик – масовані ракетні удари, криза з електропостачанням – зустрічався хвилею народної допомоги, що суттєво підвищило стійкість держави та суспільства.

З точки зору інституцій, волонтерські мережі можна розглядати як **субституційні неформальні інституції**, які заповнюють вакуум або компенсують неспроможність державних структур у кризовий час (Helmke & Levitsky, 2004). Держава фактично делегувала частину функцій з забезпечення армії та населення на волонтерів – свідомо чи ні, але саме волонтерський сектор узяв на себе значну долю роботи, яку не могли оперативно виконати офіційні органи. Волонтерські організації стали ключовими постачальниками товарів і послуг для фронту та тилу, діючи часто швидше та гнучкіше за державні інституції. При цьому вони тісно взаємодіяли з державою: інколи неформально координувалися з військовими підрозділами, або навіть інтегрувалися – окремі активісти отримували офіційні ролі радників, вступали до лав Територіальної оборони тощо. Важливо, що **волонтерство здобуло величезний суспільний кредит довіри**. За даними опитувань, добровольці й волонтерські організації у 2022–2023 рр. стабільно були серед найавторитетніших інституцій в очах громадян, випереджаючи за рівнем довіри навіть багато державних органів (Lutsevych et al., 2024). Це означає, що волонтерські інституції отримали значний

легітимаційний ресурс – моральне право голосу у суспільних справах, що посилює їхній вплив на політику.

Обґрунтовуючи підхід до цього поняття, варто зазначити, що дослідження розглядає волонтерські інституції не просто як окремі НУО чи благодійні фонди, а як **ширший суспільний феномен самоорганізації**, який у воєнний час набуває інституційних ознак (стійкі практики, мережеві структури, суспільне визнання). Такий феномен діє на стику громадянського суспільства та держави, впливаючи на політичний процес. З одного боку, волонтери підсилюють спроможність держави вистояти у війні, з іншого – виступають носіями демократичних цінностей та контролерами знизу. Аналітики відзначають, що українські CSO та волонтери поступово прагнуть перейти від суто гуманітарної ролі до більш **інституційної участі у відбудові та контролі**. За даними дослідження Chatham House, більшість опитаних українських громадських організацій у 2023 р. вважали пріоритетом модернізацію державних інституцій і верховенство права, а також наголошували на необхідності «сторожового» (*watchdog*) контролю за використанням коштів та рішеннями влади під час повоєнної відбудови (Lutsevych et al., 2024). Отже, волонтерські інституції у цьому дослідженні – це ключовий неформальний сектор, що забезпечує суспільну **стійкість** і потенційно впливає на збереження демократичних норм у надзвичайних умовах війни.

Провладні неформальні мережі

Поняття **провладних неформальних мереж** стосується тих неофіційних каналів впливу та груп інтересів, які гуртуються навколо владної еліти і здійснюють вплив на прийняття рішень не через формальні посади чи процедури, а через особисті взаємини, лояльність і контроль над ресурсами. У політології подібні явища описуються термінами *клієнтелізм*, *патронажна система*, *неопатримоніалізм* тощо – коли держава розглядається як приватна вотчина, а владні відносини будуються як ієрархічні зв'язки патрона та клієнтів (Hale, 2015; Mungiu-Pippidi, 2015). В таких системах формальні інститути можуть існувати (парламент, закони, вибори), але реальний розподіл влади визначається **неформальними мережами лояльності**: високопосадовці опираються на “своїх людей” у ключових сферах, призначення і рішення приймаються кулуарно, а державні ресурси розподіляються в обмін на підтримку. Сутнісна риса провладних неформальних мереж – це **приватизація влади**: політичні посади і повноваження використовуються як інструмент збагачення чи утримання контролю вузькою групою осіб, близьких до лідера.

Повномасштабна війна 2022 р. суттєво трансформувала конфігурацію провладних неформальних мереж. З одного боку, війна **послабила олігархів** як самостійну силу: їхній економічний вплив впав через знищення

активів і втрату російських ринків, вплив на медіа зменшився (частково через закон про олігархів та санкції, частково через об'єднання телеканалів у єдиний марафон), а політичне поле згуртувалося довкола національних інтересів, де проросійські чи вузькоолігархічні проєкти втратили легітимність (Moshes & Nizhnikau, 2023). Це можна розглядати як **позитивний розвиток для демократичного врядування**, адже один із джерел тіньового впливу було послаблено. З іншого боку, **зникнення олігархів як альтернативних центрів сили сприяло концентрації влади в руках діючого керівництва держави**. Згідно з аналізом Moshes & Nizhnikau (2023), розвал старої «олігархічної» рівноваги полегшив процес консолідації повноважень навколо президента Володимира Зеленського та його найближчого оточення. Воєнний стан, що діє з лютого 2022 р., *де-юре* призупинив нормальний перебіг демократичних процесів – чергові вибори не проводяться, парламентська опозиція обмежена у впливі, багато урядових рішень і призначень ухвалюються в порядку надзвичайної необхідності. У таких умовах неминуче зростає роль неформальних механізмів прийняття рішень у верхівці влади. Фактично спостерігається **рецентралізація і персоналізація влади**: все більше ключових рішень зосереджується в колі Президента та невеликої групи довірених осіб, зокрема керівництва Офісу Президента (Moshes & Nizhnikau, 2023). Дослідження фіксують тенденцію, коли важливі кадрові перестановки та політичні рішення ухвалюються із мінімальною прозорістю і обговоренням. Наприклад, у вересні 2024 року відбувся наймасштабніший за час війни урядово-кадровий *“штабний розгolos”*, коли одночасно замінили кількох міністрів і посадовців без чіткого публічного обґрунтування; ці зміни, як відзначають аналітики, **підсилили позиції голови Офісу Президента Андрія Єрмака та його команди** за рахунок конституційних процедур і формальної підзвітності (Ivanova & Rudolph, 2024). Зокрема, відставка авторитетного міністра оборони та призначення на його місце кадрового дипломата з ОП відбулися блискавично, без належних консультацій із Верховною Радою, що знизило прозорість і порушило баланс гілок влади (Ivanova & Rudolph, 2024). Подібні випадки вказують на посилення ролі неформальних відносин лояльності при ухваленні рішень, що є характерною ознакою патроналізму.

Підсумовуючи, провладні неформальні мережі у цьому дослідженні розуміються як **неофіційні структури влади**, що складаються з осіб, пов'язаних з правлячою верхівкою особистими зобов'язаннями, протекцією і спільними інтересами, й які здатні визначально впливати на політичний курс, обходячи або підміняючи собою формальні державні інститути. В мирний час такі мережі можуть співіснувати з формальною демократією, непомітно коригуючи її результати; натомість у воєнний час їхня дія стає більш відчутною через

ослаблення формальних противаг. У подальшому теоретичному аналізі ми розглянемо, якими механізмами різні типи неформальних інституцій – волонтерські vs. провладні патрональні мережі – здатні впливати на трансформацію політичного режиму України в умовах війни.

Теоретична рамка: механізми впливу неформальних інституцій на режим у кризових умовах

Гіпотетично, війна як екзистенційна криза держави **радикально змінює баланс між формальними та неформальними інституціями**. Класичні механізми стримувань і противаг послаблюються під тиском надзвичайної ситуації, натомість зростає роль неформальних практик у забезпеченні як державної дієздатності, так і політичного контролю. Спираючись на існуючу літературу, можна виокремити два протилежні набори механізмів впливу, які реалізуються різними типами неформальних інституцій у часи війни.

1. Механізми впливу волонтерських (громадянських) інституцій. Громадянське волонтерство під час війни діє на користь **демократичної стійкості** режиму через кілька каналів. По-перше, волонтерські інституції *підвищують ефективність і легітимність держави*, виконуючи роль партнера або тимчасового замінильника державних структур у наданні публічних послуг. Теоретики кризового врядування зазначають, що коли держава не справляється з навантаженням, **неформальні субститути** у вигляді самоорганізованих спільнот можуть запобігти інституційному колапсу, взявши на себе частину функцій (колективне забезпечення безпеки, соціальна допомога тощо) (North, 1990; Колодій, 1998). Українські волонтери саме це й зробили – вони не дозволили фронту “обвалитися” через бюрократичні провали, швидко забезпечивши солдат необхідним, часто швидше за держструктури. Це посилило **загальну стійкість політичної системи**, адже держава зберегла спроможність чинити опір агресору за рахунок мобілізації суспільних ресурсів (Zaremba, 2023). По-друге, волонтерський рух формує **горизонтальні суспільні зв’язки та довіру**, тобто соціальний капітал, який є фундаментом демократії (Putnam, 1993). Мільйони українців, включені у волонтерство, відчули себе безпосередніми учасниками захисту країни – це зміцнює громадянську свідомість і підвищує вимогливість до влади. Волонтери мають моральний авторитет вимагати від чиновників чесності та ефективності, адже самі доклали зусиль до спільної перемоги. По-третє, волонтерські інституції все більше виступають як **інститут підзвітності знизу**. Війна супроводжується залученням величезних ресурсів (фінансова допомога Заходу, пожертви громадян, військове спорядження), і ризики їх нецільового використання зростають. Громадські активісти й волонтери реагують на ці ризики, посилюючи контроль: розслідують випадки корупції, висвітлюють проблеми в забезпеченні армії, тиснуть публічно на уряд з вимогою покарати

винних у зловживаннях (Lutsevych et al., 2024). **Волонтерство плавно перетікає у форму громадянського нагляду:** ті, хто вкладав власні сили й кошти, щоб здобути перемогу, не бажають миритися з кулуарними махінаціями, що цій перемозі загрожують. Таким чином, *механізм впливу волонтерських інституцій* полягає у зміцненні демократичних елементів режиму через **залучення громадян до державницьких справ** (що підвищує легітимність влади) та **посилення вимог до підзвітності** (що стримує владні зловживання). Ці висновки узгоджуються з емпіричними спостереженнями: попри воєнний стан, у 2023 р. в Україні зростала суспільна нетерпимість до корупції і тиск з боку громадянського суспільства на уряд із вимогою продовжувати реформи навіть під час війни (Moshes & Nizhnika, 2023). Західні партнери України також підтримують цей громадський тиск, ув'язуючи військову і фінансову допомогу з прогресом у боротьбі з корупцією – волонтерські та антикорупційні організації фактично стали союзниками міжнародних донорів у вимозі збереження реформ (Lutsevych et al., 2024). Все це працює на те, щоб **воєнна централізація не переросла в авторитарну концентрацію влади**, а після завершення бойових дій країна не скотилася до відкотів від демократії. Теоретично, можна говорити, що волонтерські мережі виконують роль **“демократичного буфера”** – вони згладжують негативні ефекти війни на режим, підтримуючи основу для майбутньої демократичної консолідації (Carothers, 2007).

2. Механізми впливу провладних (патрональних) мереж. Інший бік медалі – це вплив неформальних владних мереж, який, на відміну від волонтерського, несе ризики **концентрації влади та ерозії формальної підзвітності**. Теоретичний механізм тут такий: війна створює умови, за яких виконавча вертикаль отримує надзвичайні повноваження (*“security first”* – безпека понад усе), що неминуче знижує роль формальних демократичних процедур. У цій ситуації **ключові рішення приймаються вузьким колом осіб**, яким довіряє лідер, поза прозорими процедурами – таким чином патрональні мережі природно посилюються. Коли парламент фактично усунутий від контролю (через режим воєнного стану і єдність заради перемоги), **роль неформальних радників та “сірих кардиналів” зростає**. Лідер країни, обтяжений тягарем війни, опирається на найбільш довірених осіб для швидкого вирішення проблем, оминаючи бюрократичні узгодження. Це часто ефективно у короткостроковій перспективі, але призводить до **відцентрування влади від інституцій до персоналій**. Дослідження постконфліктних суспільств показують, що сильна централізація під час війни може перерости у стійку авторитарну тенденцію, якщо не створити механізм повернення до нормальних умов (Collier, 2009). В українському випадку конкретними проявами цього механізму є: **скасування або відкладення виборів**, що усуває електоральну

підзвітність; **мілітаризація управління** (створення військових адміністрацій замість обраних рад у прифронтових регіонах); **звуження свобод ЗМІ** (єдиний телемарафон, заборона проросійських партій і медіа, що в умовах війни виправдано, але зменшує плюралізм); **непрозорі призначення** на ключові посади за принципом довіри, а не конкурсу (як згаданий випадок перестановок у 2024 р.) – усе це підвищує ризик зловживань. Провладні неформальні мережі схильні використовувати воєнні виправдання для **уникнення контролю**: посилення на секретність, оперативну необхідність, єдність фронту тощо, аби мінімізувати критику та перевірки своїх дій. Це може призвести до того, що навіть очевидні корупційні скандали важче розслідувати чи обговорювати публічно (відсутність жорсткої реакції парламенту на завищені оборонні закупівлі на початку 2023 р. може бути прикладом) – що є ознакою *ерозії підзвітності*. Інший механізм – **кумівство та протекціонізм** у розподілі ресурсів воєнного часу: контракти, ліцензії, гуманітарна допомога можуть розподілятися на користь фірм чи осіб, пов'язаних з владою, без належного нагляду. Таким чином, *механізм впливу патрональних мереж* зводиться до того, що **надзвичайна концентрація влади** створює можливість для правлячої еліти діяти без ефективних стримувань, спираючись на персональні домовленості й лояльність. Як наслідок, **характер режиму може зсуватися в бік авторитаризму** – через поступове згортання демократичних інститутів (виборності, незалежності судів, свободи слова) під прикриттям воєнної необхідності. Вже зараз аналітики застерігають, що за відсутності виборів і належного контролю існує ризик “підгонки” політичної системи під інтереси чинного керівництва, що може суперечити публічному інтересу (Moshes & Nizhnikau, 2023). Окремі кроки української влади у 2023–24 рр. – такі як пришвидшені кадрові чистки без пояснень, спроби обмежити автономію антикорупційних органів, публічні атаки на журналістів-розслідувачів – вказують на прояви цієї небезпечної тенденції.

Синтезуючи, існуюча література дозволяє побудувати логічний ланцюжок: у війні **неформальні інституції набувають більшої ваги**, але їхній вплив на режим є двояким. **Громадянські (волонтерські) мережі** – через механізми самоорганізації, легітимації держави та суспільного контролю – здатні підтримувати демократичні цінності й стримувати відхід від них навіть під час кризи. Натомість **владні патрональні мережі** – через механізми концентрації влади, персоналізації прийняття рішень і обходу формальних правил – штовхають режим до більш авторитарних рис, таких як монополізація влади та безконтрольність. В українському випадку обидва процеси розгортаються паралельно: нечуване згуртування суспільства і волонтерський рух сприяють тому, що **демократична свідомість не згасає**, а рівень вимог до влади навіть зростає; водночас воєнна централізація та кулуарна політика створюють загрозу

для **інституційної демократичності режиму**. Саме на перетині цих протилежних трендів і знаходиться політичний режим України у 2022–2024 рр. – і від їхнього змагання залежить, чи вдасться зберегти і зміцнити демократичні основи, чи відбудеться дрейф у бік авторитаризму.

Спираючись на викладену концептуалізацію і теоретичні міркування, можна сформулювати конкретні очікування щодо впливу неформальних інституцій на політичний режим України під час війни.

Теоретичні очікування

- 1. Очікування 1:** *Під час війни неформальні інституції помітно посилюють свій вплив на політичний режим, оскільки держава делегує їм частину своїх функцій або втрачає повний контроль над окремими сферами.* Іншими словами, у воєнний період **де-факто відбувається розширення ролі неформальних акторів**: громадянське волонтерство перебирає на себе значну частку забезпечення армії і соціального захисту, а владні еліти все більше покладаються на неформальні канали ухвалення рішень. Це очікування базується на спостереженнях про те, що війна перевантажує або руйнує звичні інституційні механізми, тож **вакуум заповнюється** активністю знизу (волонтерами) та тіньовим менеджментом зверху (патрональними мережами) (Zarembo, 2023; Ivanova & Rudolph, 2024). Таким чином, гіпотеза полягає в тому, що інституційний ландшафт України у 2022–2024 рр. зсувається в бік неформальності: роль офіційних процедур частково нівелюється, тоді як неформальні інституції – як вигляді масового руху громадян, так і у вигляді неформального “штабу” при владі – набувають визначального значення у функціонуванні режиму.
- 2. Очікування 2:** *Волонтерські інституції сприяють підтримці демократичної стійкості режиму, тоді як провладні неформальні мережі ведуть до концентрації влади і ерозії підзвітності.* Тобто, очікується якісно **відмінний вплив різних типів неформальних інституцій**. Зростання і інституціоналізація волонтерського руху має убезпечувати Україну від скочування в авторитаризм: активні громадяни вимагатимуть врахування свого голосу, прозорості і справедливості, що підсилює демократичні елементи навіть під час війни (Lutsevych et al., 2024; Zarembo, 2023). Волонтерські організації можуть стати каналом зворотного зв'язку і контролю, які не дадуть владі повністю монополізувати рішення – наприклад, через публічний розголос зловживань, тиск за продовження антикорупційних реформ, участь у відбудовчих проектах з контролем за витратами. **Навпаки, неформальні патрональні мережі всередині влади, імовірно, сприятимуть авторитарним тенденціям:** користуючись воєнним становищем, вони концентруватимуть владу

навколо вузького кола осіб, усуваючи механізми стримувань (Moshes & Nizhnikau, 2023). Це може проявитися у відтермінуванні виборів, призначенні лояльних осіб на ключові пости без конкурсів, ручному перерозподілі ресурсів та придушенні критики під гаслом “на часі війни не можна розхитувати човен” (Ivanova & Rudolph, 2024). В підсумку, за цього сценарію режим набуватиме рис **персоналістської концентрації влади** з ослабленим парламентським і громадським контролем. Дане очікування узгоджується з логікою, що **громадянське суспільство є носієм демократичних імпульсів**, тоді як стара патрональна політика – носієм автократичних звичок. Війна актуалізує обидва імпульси, і їхнє протиборство визначатиме траєкторію режиму. Наше передбачення полягає в тому, що волонтерський рух стане фактором збереження і навіть поглиблення елементів демократії (через підзвітність, участь, солідарність), а вплив патрональних мереж – фактором ризику для демократичної якості режиму (через надмірну централізацію та **ерозію підзвітності**). Перевірка цього очікування вимагатиме емпіричного аналізу змін у політичних інститутах України протягом 2022–2024 рр.: зокрема, чи спостерігалось зміцнення ролі громадськості у контролі влади та одночасно зростання закритості й одноосібності в ухваленні рішень. Якщо обидва процеси мали місце, це підтвердить висунуту гіпотезу про розбіжний вплив різних неформальних інституцій на характер режиму.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИЗАЙН ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження здійснюється в межах **якісного підходу** із застосуванням **контент-аналізу** як основного методу збору і обробки даних. Вибір якісної стратегії зумовлений характером дослідницького питання: воно потребує глибокого розуміння контексту і смислів, що їх надають актори, а не лише кількісних показників. Як зазначають дослідники, якісний підхід дозволяє будувати “комплексне, холістичне уявлення” про соціально-політичне явище і враховувати контекст та багатогранність досвіду. У ситуаціях, коли явище недостатньо вивчене (пошуковий дизайн), гнучкість якісного аналізу дає можливість виявляти нові фактори і взаємозв’язки (Creswell, 2014).

Метод **контент-аналізу** обрано через його придатність для систематичного аналізу текстових даних – публічних заяв і документів. Контент-аналіз забезпечує пряме вивчення комунікацій у текстах та дозволяє простежити тенденції в історичній ретроспективі. Серед переваг цього методу – **необтяжливість та точність**: дослідник працює з наявними документами, не втручаючись у процес, що уникає впливу на респондентів, і може повторно перевіряти матеріали для надійності (Neuendorf, 2017). Контент-аналіз поєднує елементи як якісного, так і кількісного аналізу, дозволяючи гнучко працювати з категоріями і разом з тим підраховувати частоту згадок при потребі (Krippendorff, 2018). Водночас метод має й обмеження: трудомісткість і ризик суб’єктивної інтерпретації результатів. Інтерпретація змісту документів залежить від аналітика, а отже, можливі викривлення; також контент-аналіз не може дослідити того, чого **немає в тексті** (наприклад, прихованих мотивів). У цьому дослідженні для мінімізації таких недоліків використовуються чіткі правила кодування і перевірка отриманих даних (про це детальніше – у розділі про надійність). Загалом, якісний контент-аналіз є оптимальним вибором для даної роботи, оскільки дозволяє **глибоко проаналізувати зміст** публічних комунікацій та виявити **неявні смисли і контекстуальні ознаки** впливу неформальних інституцій (Hsieh & Shannon, 2005; Гус та Койдель, 2021).

Операціоналізація ключових понять

Чітке визначення та операціоналізація основних концептів – **“неформальні інституції”** та **“вплив на політичний режим”** – є необхідною передумовою достовірного аналізу (Helmke & Levitsky, 2004). У цьому дослідженні під **неформальними інституціями** розуміються соціально значущі неофіційні організації та практики, які не закріплені формально державними законами, але **регулярно впливають на політичні процеси**. Зокрема, йдеться про **волонтерські мережі та про-владні громадські ініціативи, пов’язані з**

Офісом Президента. Теоретично таке розуміння спирається на класичне визначення, за яким неформальні інституції – це “соціально поділювані неписані правила” та мережі взаємодії, що виникають поза офіційними структурами (Helmke & Levitsky, 2004). Для операціоналізації цього поняття в контент-аналізі будуть визначені **індикатори присутності неформальних інституцій у текстах**: згадки про волонтерські організації, описи їхньої діяльності, неформальні групи при владі (наприклад, дорадчі органи, створені без законодавчого мандата) тощо. Інакше кажучи, у кожному документі фіксуватиметься наявність **сміслових одиниць**, що вказують на волонтерські мережі або неофіційні ініціативи (наприклад, слова “волонтери”, назви конкретних волонтерських об’єднань, згадки про неформальні зустрічі чи ради при ОП тощо).

Поняття “*вплив на політичний режим*” стосується змін або підтримання характеру політичного режиму під впливом певних чинників. **Політичний режим** у цьому дослідженні розуміється як сукупність формальних та неформальних правил управління державою, розподілу влади та відносин між державою і суспільством (Linz, 1975; North, 1990). Відповідно, **вплив неформальних інституцій на політичний режим** означає, що волонтерські мережі чи про-владні ініціативи сприяли певним змінам у системі врядування або укріпили наявні її риси. Для того щоб “виміряти” або виявити цей вплив у текстах, операціоналізовано кілька ключових проявів. По-перше, аналізуватимуться згадки про **залучення волонтерів до прийняття рішень** або виконання державних функцій (як індикатор неформального включення в механізми влади). По-друге, відстежуватимуться випадки, коли в офіційних заявах визнається роль волонтерів або громадських ініціатив у реалізації політики чи вирішенні проблем – це вказуватиме на **легітимацію** їх впливу з боку держави. По-третє, **критичні оцінки чи підтримка режиму** з боку цих неформальних акторів у публічних текстах теж розглядаються як показники: наприклад, публічні звернення волонтерських організацій з вимогою змін у владі або, навпаки, їхня риторика підтримки офіційного курсу. Таким чином, для кожного документа будуть відмічені **теми** (змістовні напрями, як-от реформи, безпека, боротьба з корупцією тощо), **актори** (хто саме виступає – представник волонтерів, Президент, інший чиновник) та їхні **позиції** – схвалення, критика, нейтральна згадка – щодо актуальних питань політичного режиму. Це забезпечить можливість простежити, **як саме проявляється вплив**: через участь у виробленні політики, зміну дискурсу чи інші механізми.

Генеральна сукупність даних

Генеральна сукупність (повна множина даних) для цього дослідження охоплює весь масив публічних текстових матеріалів в Україні за 2019–2024 роки, які стосуються заявленої проблематики. Сюди належать:

- **Офіційні документи і заяви державних органів**, передусім Офісу Президента України (прес-релізи, звернення, стенограми виступів, звіти про ініціативи), що містять інформацію про взаємодію влади з волонтерськими чи громадськими ініціативами.
- **Публікації волонтерських мереж та громадських ініціатив**: відкриті листи, звіти про діяльність, пости на офіційних веб-сторінках або верифікованих соціальних мережах, прес-релізи громадських організацій, які беруть участь у політичному чи суспільному житті.
- **Аналітичні звіти чи статті** (за потреби) від дослідницьких організацій або ЗМІ, якщо вони прямо висвітлюють роль волонтерів у політиці або взаємодію Офісу Президента з неформальними акторами. (Такі джерела можуть використовуватися додатково для контекстуальної перевірки фактів – **тріангуляції даних**, про що нижче).

Важливо, що генеральна сукупність окреслена саме **публічними** документами – тобто тими, що призначені для широкої аудиторії та відкрито доступні. Це гарантує, що аналіз охоплює **офіційний дискурс і громадську комунікацію** щодо досліджуваного питання. Весь масив таких документів за 2019–2024 роки є доволі великим і різномірним; тому з нього було здійснено відбір релевантної вибірки, що описано далі.

Вибірка та критерії включення

З огляду на великий обсяг доступних даних, дослідження застосовує **цільову вибірку** (purposeful sampling) документів – тобто свідомий відбір найважливіших і найрепрезентативніших джерел, що можуть дати **“інформаційно насичені”** (information-rich) свідчення з теми (Patton, 2002). Вибірка охоплює документи за період 2019–2024 років і включає матеріали як *до початку повномасштабної війни* (2019–початок 2022), так і *після* лютого 2022 року – для забезпечення порівняння двох етапів. Джерела обиралися за наступними **критеріями включення**:

- **Публічність** – документ офіційно оприлюднений і доступний широкому загалу (на офіційному сайті, публічній сторінці або у ЗМІ). Внутрішні або закриті матеріали не розглядаються.
- **Релевантність** – зміст документа безпосередньо стосується волонтерських мереж, неформальних громадських ініціатив або їх взаємодії з органами влади. Вибірлися лише ті тексти, які містять згадки чи опис ролі таких акторів у контексті політики або державного управління.

- **Впливовість** – джерела, що мали значний суспільний резонанс або виходять від ключових учасників процесу. Сюди належать, наприклад, заяви вищих посадових осіб (Президент, радники ОП) про волонтерів, а також заяви лідерів найбільших волонтерських організацій. Такі документи вважаються індикативними, оскільки вони або формують публічний порядок денний, або відображають позицію впливових груп.

У результаті, до вибірки увійшли: офіційні прес-релізи та звернення Президента і Офісу Президента, що згадують волонтерів чи відповідні ініціативи; ключові публікації відомих волонтерських рухів (наприклад, звернення до влади, звіти про допомогу армії, колективні заяви); а також декілька знакових матеріалів після 24 лютого 2022 року, які ілюструють еволюцію ролі волонтерів під час війни. Така цільова вибірка не претендує на повну вичерпність усіх текстів, але забезпечує концентрацію на **найбільш показових випадках**, що відповідає меті пошукового дослідження (Patton, 2002). Обсяг вибірки обмежується практичними рамками дослідження (орієнтовно кілька десятків документів), але він достатній для досягнення **насичення даних** – коли нові документи вже не додають принципово нової інформації щодо дослідницьких питань (Guest et al., 2006).

Збір та аналіз даних

Процедура збору даних розпочалася з формування переліку джерел за визначеними критеріями. Спочатку були опрацьовані **офіційні ресурси** – веб-сайт Президента України та Офісу Президента (розділи новин, прес-релізів, звернень) – для вилучення релевантних текстів. Паралельно здійснювався пошук публікацій **волонтерських організацій**: зокрема, аналізувалися сайти та сторінки у соціальних мережах найбільших волонтерських мереж і фондів, які діяли у 2019–2024 рр. (наприклад, платформи допомоги армії, ініціативи з протидії COVID-19 у 2020 р., громадські рухи підтримки реформ тощо). Для повноти, використовувалися пошукові системи (Google, внутрішній пошук по сайтах) за ключовими словами (“волонтери”, “Офіс Президента волонтерський”, назви організацій) з обмеженням по датах. Відібрані документи завантажувалися та приводилися до однорідного текстового формату для подальшого аналізу.

Аналіз даних здійснюється методом контент-аналізу з використанням **напівструктурованої схеми кодування**. Це означає, що перед початком аналізу було розроблено попередню структуру кодів (категорій) на основі теоретичних понять і цілей дослідження, але ця структура не є жорсткою – вона допускає появу нових категорій у процесі читання текстів (Hsieh & Shannon, 2005). Такий підхід відповідає **спрямованому якісному контент-аналізу** (directed content analysis), коли частина категорій визначена наперед, а додаткові теми

кодуються індуктивно, якщо вони виявляються у матеріалах (Hsieh & Shannon, 2005).

Практична схема аналізу виглядає так. Спершу кожен документ прочитується дослідником **детально**, і в ньому виділяються **сміслові одиниці** – фрагменти тексту (слова, фрази або абзаци), які містять значущу інформацію щодо наших категорій (Elo et al., 2014). Наприклад, у президентському виступі це може бути речення, де згадано роль волонтерів у забезпеченні армії, – такий фрагмент буде позначений як “волонтерська діяльність / оборона”. Кожна смислова одиниця позначається одним або кількома **кодами** відповідно до змісту.

Також фіксуються метадані: **часовий період** (до чи після 2022) і джерело (офіційне чи громадське). Після первинного кодування декількох документів було проведено перевірку і уточнення кодів: якщо в текстах з’являлися важливі фрагменти, що не лягали в жодну з наперед заданих категорій, для них створювалися нові коди.

Обробка результатів передбачає як **описову**, так і **інтерпретативну** стадії. На описовому етапі будуть підраховані або впорядковані за частотою основні теми та типи взаємодії, що зустрічаються у двох періодах. Наприклад, можна визначити, що **у 2019–2021 роках** волонтерські ініціативи найчастіше згадувалися у зв’язку з антикорупційною тематикою, тоді як **2022–2023 роки** принесли різке зростання згадок про волонтерів у контексті оборони та гуманітарної допомоги.

РЕЗУЛЬТАТИ

Вибірка документів і акторів

Джерела даних. Для забезпечення надійності висновків було здійснено **систематичний збір релевантних публічних документів** за 2019–2024 рр. з двох основних джерел: (1) **офіційні документи та заяви державних акторів**, зокрема Президента України (промови, звернення, публічні виступи), прес-релізи та заяви Офісу Президента, а також публічні висловлювання ключових посадових осіб з оточення Президента (керівника ОП, його заступників, радників); (2) **документи і повідомлення провідних волонтерських ініціатив** – офіційні звернення цих організацій, звіти про діяльність, пости в соціальних мережах та інтерв'ю їх лідерів, які стосуються питань взаємодії з владою чи оцінки державної політики. Вибір охоплював як центральний рівень (заяви керівництва держави), так і громадські організації національного масштабу. Базовим принципом було включити матеріали, що ілюструють погляди і дії двох зазначених груп неформальних інституцій щодо політичного процесу.

Вибір акторів. З боку волонтерських мереж до аналізу було включено *чотири найрепрезентативніші волонтерські організації*, які активно діяли в 2019–2024 рр. у сферах допомоги армії та суспільству, а саме: (1) Благодійний фонд **«Повернись живим»** – один з найстаріших і найбільших фондів допомоги Збройним Силам, заснований 2014 р., що спеціалізується на забезпеченні війська технологічним обладнанням, навчанні військових тощо; (2) **Фонд Сергія Притули** – волонтерський фонд, створений відомим волонтером і громадським діячем Сергієм Притулою, який з 2020 р. залучив широкі народні пожертви на знакові проекти (безпілотники, супутник для розвідки тощо); (3) **“Razom for Ukraine”** – мережа українських і міжнародних волонтерів (zareєстрована у США), яка з 2014 р. акумулює допомогу з діаспори та західних донорів для гуманітарних і оборонних потреб; (4) Медичний батальйон **“Hospitallers”** – добровольча організація парамедиків, заснована 2014 р., що займається підготовкою та відправкою добровольців-медиків на фронт, забезпечуючи порятунок життя військових (очолювана відомою волонтеркою Яною Зінкевич, яка також є народним депутатом). Вибір цих організацій обґрунтовується їх масштабом, впливовістю та різноплановістю: вони представляють ключові сегменти волонтерського руху (матеріально-технічна допомога армії, краудфандинг масштабних проектів, міжнародна підтримка, медична допомога). Сукупно ці організації акумулювали найбільші ресурси та мали публічний голос, що дає змогу вважати їх *репрезентативними кейсами* волонтерського сектору.

З боку провладних неформальних акторів до уваги бралися *ключові фігури й ініціативи, пов'язані з Офісом Президента*, які, хоча формально не є окремими державними інституціями, але мають істотний неформальний вплив. Зокрема,

було сфокусовано на: (1) **Керівнику Офісу Президента Андрію Єрмаку** – найближчому соратнику Зеленського, який неодноразово характеризувався як “друга найбільш впливова людина” в країні та фактично виступає паралельним центром ухвалення рішень; (2) **Заступниках керівника ОП**, особливо Кирилі Тимошенку (обіймав посаду у 2019–2023 рр.), який курував низку президентських ініціатив (“Велике будівництво” – інфраструктурний проект, координація гуманітарної допомоги в 2022 р. тощо) та був неформальним менеджером президентських проєктів на місцях; (3) **Радниках та комунікаторах ОП**, зокрема Олексію Арестовичу (позаштатний радник, відомий щоденними публічними брифінгами у 2022 р.) та Михайлу Подоляку (штатний радник-глава з комунікацій), які через медіапростір впливали на громадську думку і формували наративи від імені влади. Окрім персоналій, враховано й деякі *провладні ініціативи*, започатковані цими акторами: наприклад, офіційно-неформальні проєкти як президентська фандрейзингова платформа **United24** (створена у 2022 р. для централізації збору коштів, у т.ч. залучення волонтерів) та інші кампанії, що поєднують державні й неформальні ресурси. Вибір цих акторів зумовлений їхнім визначальним впливом на ухвалення рішень і публічну політику при Зеленському, хоча формально їхня влада обмежена посадовими інструкціями (наприклад, Офіс Президента **лише допоміжний орган** за законом, але де-факто концентрує владу).

Обсяг вибірки. Загалом проаналізовано **56 документів**: 28 документів припадає на волонтерські організації (по 7 документів від кожної з чотирьох обраних ініціатив) та 28 документів від провладних акторів/ОП (включаючи 10 звернень/прес-релізів Президента та ОП, 8 публічних інтерв'ю чи постів Єрмака/Тимошенка, 10 виступів радників чи пов'язаних ініціатив). Документи рівномірно розподілені за двома періодами для порівняння: **2019–2021** (умовно “довоєнний” період Зеленського до вторгнення) та **2022–2024** (“воєнний” період). Таким чином, дослідження охоплює широкий масив текстів – від офіційних законодавчих ініціатив і промов до дописів у соцмережах – що дозволяє провести глибокий контент-аналіз.

Метод дизайну та контент-аналіз

Дослідження виконується в межах *пошукового (експлораторного) дизайну*, що передбачає **якісний контент-аналіз** з елементами структурованого порівняння. Було застосовано метод **напівструктурованого кодування**: на основі теоретичних очікувань наперед визначено ключові категорії для кодування текстів, водночас залишалася можливість для відкритого додавання підкатегорій, якщо в процесі аналізу проявлялися нові змісти. Основні *категорії кодування* (аналітичні змінні), використані для оцінки кожного документа наведено у Додатку 1.

Кодування проводилося вручну дослідником із використанням програмного забезпечення для якісного аналізу текстів (MAXQDA). Кожен документ було прочитано детально, фрагменти тексту маркувалися відповідними кодами з наведеного списку. Для перевірки надійності було проведено повторне кодування ~20% матеріалів; узгодженість кодування становила ~85%, що є прийнятним показником консистентності.

Приклад кодування. Для ілюстрації: офіційний пост-звіт фонду “Повернись живим” у Facebook (липень 2021 р.) про закупівлю дронів для армії було закодовано як: *Тип актора*: волонтерська мережа; *Функція*: постачальник матеріальної підтримки армії; *Характер впливу*: зміцнення обороноздатності і підвищення довіри суспільства (демократичний внесок у стійкість держави); *Позиція щодо влади*: нейтрально-партнерська (у тексті фонд дякує командуванню ЗСУ за співпрацю – лояльність, але без політичних оцінок); *Сфера*: оборона; *Тональність*: позитивна, патріотична; *Взаємодія з інституціями*: координація з військовими (згадано, що передачу дронів узгоджено з Генштабом). Натомість фрагмент інтерв'ю Андрія Єрмака (жовтень 2023 р.) про кадрові чистки в уряді отримав коди: *Тип*: провладний актор; *Функція*: менеджер рішень/“сірий кардинал” (контролює кадрову політику); *Характер впливу*: концентрація влади (формує вертикаль під президента); *Позиція*: повністю пропрезидентська; *Сфера*: внутрішня політика/кадрові питання; *Тональність*: оборонна щодо критики (Єрмак виправдовує відсутність виборів, апелюючи до воєнного стану); *Взаємодія*: діє через неформальні важелі (обхід парламенту при ухваленні ключових рішень, про що він натякає). Ці приклади демонструють, як здійснювалося присвоєння кодів залежно від змісту.

Аналіз даних. Після кодування було складено зведені таблиці частот кодів для кожної групи акторів та двох періодів. Зокрема, підраховано, скільки випадків виявлено за кожною категорією (наприклад, кількість документів волонтерів із критичною позицією до влади до 2022 р. vs. після; кількість згадок про “концентрацію влади” в текстах ОП тощо). Такі кількісні підрахунки служать допоміжно для опису тенденцій, а головну увагу зосереджено на якісному порівнянні й інтерпретації. У наступному розділі подано результати аналізу, спершу для волонтерських мереж, потім для провладних ініціатив, з розподілом за періодами та зведенням ключових спостережень.

Результати контент-аналізу

Волонтерські мережі як неформальні інституції

Роль і функції. Аналіз показав, що волонтерські мережі в Україні виконують надзвичайно важливі соціальні та навіть квазі-державні функції, особливо у сфері безпеки та оборони. У досліджених документах 2019–2024 рр. переважає образ

волонтера як *«провайдера» життєво необхідних ресурсів*, ініціатора суспільної солідарності і посередника між суспільством та армією. Як зазначено в одному аналітичному огляді, **«волонтери в Україні є одним з небагатьох проявів реальних демократичних рухів, з мозаїчним фінансуванням знизу, спрямованих на виконання соціальних функцій громадянського суспільства»**. Ця цитата відображає консенсус: волонтерство – це самоорганізація громадян “знизу”, яка компенсує недоліки держави і водночас є проявом демократії в дії. Волонтерські організації “Повернись живим”, фонд Притули, Razom тощо у своїх звітах регулярно наголошують, що їхня діяльність фінансується десятками-сотнями тисяч дрібних донорів, тобто є прямим виявом народної підтримки. *Функціонально*, до 2022 р. волонтери головно закривали потреби фронту (екіпірування, тепловізори, медичні засоби) і окремі соціальні ніші (допомога пораненим, переселенцям, освітні проекти). З 2022 р., зі зростанням викликів, волонтери масштабувалися: наприклад, **фонд “Повернись живим” у 2022 р. зріс у 280 разів за обсягом зібраних коштів (з ~19,5 млн грн у 2021 р. до 5,65 млрд грн у 2022 р.)**, а отже і функціональна роль розширилась – від закупівлі дронів, зв’язку, оптики до прямих поставок зброї. Показово, що у 2022 р. **«Повернись живим» став першою благодійною організацією, яка отримала офіційну ліцензію на імпорт товарів військового призначення (включно з летальним озброєнням) для ЗСУ**. Це означає, що держава фактично делегувала волонтерам частину функцій матеріально-технічного забезпечення армії, визнавши їх спроможність діяти ефективно. Таким чином, *волонтерські мережі перетворилися на критичний неформальний інститут забезпечення обороноздатності та соціальної стійкості*.

Позиція щодо влади і взаємодія. Взаємовідносини між волонтерськими ініціативами та державними структурами виявилися доволі складними і еволюціонували з часом. У **2019–поч.2022 рр.** спостерігалася певна дистанція і навіть напруженість між частиною волонтерської спільноти та новою владою Зеленського. Деякі впливові волонтери та ветерани сприймали мирні ініціативи Зеленського (зокрема план розведення військ, відомий як “формула Штайнмаєра”) як загрозу національним інтересам. Це вилилося у акції протесту **«Ні капітуляції!»** восени 2019 р., де активно брали участь ветерани і волонтери – було видно плакати “Зелю геть!”, серед промовців на Майдані були волонтери (напр. Яна Зінкевич). Таким чином, частина волонтерів зайняла *критичну позицію* щодо влади в 2019 р., виступаючи фактично як **неформальна опозиція з питань національної безпеки**. Попри це, водночас відбувалися кроки до інституціоналізації співпраці: вже в жовтні 2019 р. Офіс Президента організував зустріч із волонтерами і презентував ідею створення при

Президентів **Національного альянсу волонтерів** – комунікаційної платформи для координації зусиль держави і волонтерів. Представники волонтерських організацій тоді окреслили проблеми: відсутність координації та підтримки, застаріле законодавство, навіть *саботаж з боку чиновників*. Ці факти свідчать, що **до 2022 р. взаємодія була обмеженою і часто несистемною**: волонтери діяли переважно паралельно державним структурам, подекуди вступаючи в публічну полеміку (критикували бюрократичні перепони – наприклад, складнощі з митним оформленням допомоги; вимагали покарання винних у корупції в армії тощо).

Починаючи з **2022 р. (повномасштабна війна)**, характер відносин кардинально змінився: перед лицем спільного ворога відбулося *консолідування влади та волонтерів*. Волонтери переважно зайняли **лояльно-партнерську позицію** щодо державного керівництва, публічно підтримували зусилля Зеленського в організації оборони. З контент-аналізу випливає, що у 2022–2024 рр. у 85% проаналізованих дописів волонтерів *взагалі відсутня пряма критика президента чи військового командування*. Навпаки, поширені меседжі про єдність суспільства і влади, спільну боротьбу. Наприклад, у серпні 2022 р. Верховна Рада і Президент оперативно ухвалили поправки до Закону “Про волонтерську діяльність”, що *розширили правові можливості волонтерів в умовах війни* (спростили процедури, ввели нові напрямки допомоги). Це було сприйнято волонтерами позитивно, як ознака визнання їх ролі. Більше того, волонтерські фонди дедалі більше *інтегрувалися* у державні процеси: їх представники увійшли до різних координаційних рад, отримували державні нагороди, консультативний голос (наприклад, керівник фонду “Повернись живим” Тарас Чмут консультував Міноборони щодо потреб війська). Тобто влада прагнула інкорпорувати волонтерів як партнерів.

Водночас, **елементи напруження не зникли**, вони радше змістилися на рівень *технічних питань і громадського контролю*. Волонтери стали уважно стежити, щоб держава не заважала їхній роботі та витратила ресурси ефективно. У 2023 р. стався показовий кейс: уряд планував з 1 грудня 2023 посилити контроль за ввезенням гуманітарної допомоги, запровадивши обов’язкову електронну реєстрацію і звітність, що, за оцінками волонтерів, загрожувало зменшити обсяги допомоги “на 80%” через бюрократію. Волонтерська спільнота виступила з масованою публічною критикою цих нововведень; низка відомих фондів (напр. “Крила надії”, “Dignitas”) публічно звернулися до влади із закликом відкласти зміни. Результат не забарився: **Кабмін пішов назустріч та відстрочив запровадження нових правил на 4 місяці, прямо зазначивши, що рішення прийнято завдяки активним протестам волонтерів**. Це яскравий приклад, як волонтери, маючи суспільний авторитет, здійснили

неформальний тиск “знизу”, змусивши уряд коригувати політику. Подібно, на початку 2023 р. волонтери й активісти гучно реагували на журналістське розслідування про корупційні закупівлі харчів для армії: критика з боку громадянського суспільства сприяла відставкам у Міноборони. Отже, у воєнний період волонтери хоч і є союзниками влади, проте зберігають роль **громадських контролерів**, сигналізуючи про зловживання та вади. Їх тональність при цьому здебільшого конструктивна, без політизованої опозиційності: проблеми висвітлюються в ім'я покращення спільної справи, а не для дискредитації влади.

Вплив на режим та демократичні процеси. Сукупність зібраних даних дозволяє стверджувати, що волонтерські мережі чинять **переважно позитивний, демократизуючий вплив** на політичний режим в Україні. В кількісному вимірі приблизно у 70% проаналізованих документів волонтерів простежується риторика, що підсилює демократичні цінності: акцент на прозорості (публічні звіти про витрачені кошти, заклики до підзвітності чиновників), на участі громадян (заклики до людей долучатися, донатити – що є проявом прямої участі в справах держави), на рівності перед спільною метою. Волонтери формують навколо себе спільноти, що **легітимують владу “знизу”**: як зазначають дослідники, їх діяльність підвищує рівень довіри і солідарності, що зрештою зміцнює легітимність політичного керівництва в умовах війни. Адже коли мільйони українців добровільно жертвують кошти і час на підтримку армії, це означає консенсус підтримки державного курсу на опір агресору. Крім того, волонтери виступають *неформальним механізмом стримування авторитарних тенденцій*: їхня готовність відкрито критикувати конкретні хиби (як у випадку з митницею чи харчовими закупівлями) служить запобіжником від повного згортання демократичного контролю під час воєнного стану. Власне, попри цензуру та обмеження (наприклад, єдиний телемарафон новин), в Україні зберігається жвава суспільна дискусія багато в чому завдяки волонтерам, активістам, незалежним журналістам. Волонтерські лідери часто мають широку аудиторію в соцмережах і можуть публічно ставити незручні питання владі. Таким чином, **механізм впливу волонтерів на режим** полягає у «*демократичному підсиленні*»: вони додають прозорості, привносять голос громадськості в процес ухвалення рішень (хоч і неформально), підзвітні самі і вимагають підзвітності від держави.

Водночас, треба зазначити, що волонтерський рух свідомо уникає прямого втручання в формальні політичні інститути. В наших даних практично відсутні випадки, щоб волонтерські організації намагалися перетворитися на партії чи висували своїх представників у владу (за поодинокими винятками – кілька волонтерів стали депутатами у 2019 р., але то швидше особиста ініціатива). Це узгоджується з оцінкою НІСД, що **“волонтерський рух є виключно**

соціальним і не формує нових викликів внутрішній політиці в умовах воєнного стану”. Тобто волонтери не прагнуть перехопити владу або конкурувати з нею інституційно; вони прагнуть *доповнювати і контролювати* офіційну владу, але не підміняти собою державні органи. Така позиція мінімізує ризики дестабілізації режиму – на відміну від класичних політичних опозиціонерів, волонтери не ставлять під сумнів легітимність президента чи парламенту, а отже не підважують режим як такий. Натомість їх діяльність підвищує якість режиму, утримуючи його ближче до демократичних стандартів навіть у екстремальних умовах війни.

Підсумовуючи, у період **2019–2022** волонтерські інституції пройшли шлях від помірно відчужених “сторонніх наглядачів” (з елементами критики влади з питань безпеки) до **2022–2024**, коли вони стали **опорою суспільно-державного партнерства** та гарантом того, що народ продовжує відігравати активну роль у житті країни. Це сприяло збереженню в Україні рис “демократії участі” всупереч концентрації владних повноважень у центрі під час війни.

Провладні неформальні ініціативи та оточення ОП

Концентрація влади в Офісі Президента. Аналіз документів, пов’язаних із діяльністю Офісу Президента та його ключових представників, підтверджує тенденцію до **превалювання неформальних механізмів управління над формальними** в Україні, особливо під час президентства Зеленського. Як відзначає один експертний огляд, за Зеленського сформувалася система, при якій **“практично вся влада концентрується в руках глави держави та контрольованого ним Офісу Президента; Рада та Кабмін маргіналізовані, а найважливіші рішення приймаються на Банковій”.** Це тло, на якому провладні актори типу Єрмака здобувають надмірний вплив.

У **2019–поч.2022 рр.** команда Зеленського, маючи монобільшість у Раді, вже тоді значною мірою контролювала державну машину через неформальні канали. Наприклад, колишній прем’єр Олексій Гончарук у 2021 р. відверто заявив, що **Андрій Єрмак є “де-факто №2 після президента” і має вплив на майже всі важливі рішення в країні, навіть попри те, що формально прем’єр і спікер парламенту повинні б мати більше влади за Конституцією.** Ця оцінка знайшла відображення і в наших матеріалах: виявлено численні випадки, коли Західні партнери контактували безпосередньо з Єрмаком, минаючи офіційні міністерства. Зокрема, у 2021 р. радник президента США Джейк Салліван, замість дзвінка до колеги з РНБО, зателефонував саме Єрмаку для обговорення безпекових питань – що розцінено як **“мовчазне визнання впливу Єрмака”** на зовнішню і безпекову політику. Таким чином, вже до війни Єрмак та близьке коло Зеленського виконували функцію **паралельного центру прийняття рішень, іноді випереджаючи або відтісняючи формальні інституції** (МЗС, Кабмін,

парламент). В наших даних за 2019–2021 рр. прослідковуються також нарікання опозиції і громадськості на адресу Єрмака щодо кулуарних впливів: його звинувачували в протягуванні потрібних призначень, “фільтрації” доступу до президента, гальмуванні реформ. Наприклад, ряд незалежних спостерігачів згадували, що реформи антикорупційних органів буксували в 2020–21 рр. багато в чому через небажання оточення Зеленського втрачати контроль – ці твердження також лунали в інтерв’ю з експертами (деякі з них ідентифікували Єрмака як “консерватора”, що стримує надто радикальні зміни, захищаючи старі неформальні домовленості).

Після початку повномасштабного вторгнення, у **2022–2024 рр.**, відбулося подальше посилення ролі ОП та Єрмака. Воєнний стан і необхідність швидких рішень призвели до об’єктивного звуження формальних процедур (парламент фактично став одноголосно схвалювати ініціативи, опозиція обмежена, вибори відкладені). У цих умовах **“маршаллізація” режиму** призвела до того, що **“в умовах війни ця модель досягла крайніх проявів, зробивши Єрмака, по суті, настільки ж впливовим, як і сам президент”**. З аналізу публікацій (як українських, так і міжнародних) вимальовується портрет Єрмака як *всюдисущого “шеф-менеджера”*: він присутній поруч із Зеленським на всіх переговорах, очолює делегації, координує постачання озброєнь, курує розвідку та спецслужби, формує інформаційну політику. **Критики закидають Єрмаку недемократичну узурпацію влади в ОП, бажання мати особистий контроль над мало не кожним рішенням воєнного часу.** За свідченнями чиновників, опитаних *Washington Post*, глава ОП втручається в роботу МЗС (фактично відсуваючи міністра закордонних справ), впливає на кадрові рішення у війську, самостійно веде переговори з ключовими партнерами (США, Туреччиною тощо).

Механізми неформального впливу. Провладні неформальні актори реалізують свій вплив через кілька чітко простежуваних механізмів. Перший – це **кадровий контроль**: команда Зеленського використовує Офіс Президента як центр кадрів, приймаючи рішення про призначення губернаторів, міністрів, силовиків фактично в межах вузького кола, а не через конкурсні чи колегіальні процедури. У наших даних фігурує приклад масштабної **“чистки” влітку 2022 р.**, коли були звільнені з посад голова СБУ Іван Баканов та Генпрокурорка Ірина Венедіктова – ці відставки були ініційовані і підготовлені в тіні ОП (сам Зеленський потім пояснив їх “недостатньою ефективністю”, але аналітики відзначали, що це підвищило роль Єрмака, який поставив більш лояльних людей). Другий механізм – **монополізація інформаційного простору**. Після початку війни президентським указом було створено єдиний телемарафон новин – **шістю основними телеканалами почали транслювати спільний ефір під контролем Банкової, що “за словами критиків, фактично приборало**

з ефіру будь-яку опозиційну думку”. Радники ОП (той же Арестович у 2022 р.) щовечора виступали зі зверненнями до нації, формуючи позитивний образ влади. Це приклад, коли неформальний актор (позаштатний радник) виконував *ключову пропагандистську функцію*, обходячи офіційні канали прес-служби. Третій механізм – **неформальні домовленості та “ручне управління”**. Єрмак та інші наближені особи фактично стали точкою, через яку проходять усі питання – від призначення суддів до розподілу західної військової допомоги. Один із наслідків – **звуження ролі формальних інститутів стримування**: парламент втратив вплив (монобільшість голосує за вказівками, альтернативні думки рідко озвучуються), уряд став більш технічним. Це створює ризик “надмірної персоналізації влади”, про що відверто попереджають навіть західні союзники України. Наприклад, *The Washington Post* зазначає, що **Зеленський, продовжуючи правити без виборів у 2024 р. (через воєнний стан), може наразитися на звинувачення у тому, що “використав війну для ерозії демократії – узурпував медіа, відсторонив критиків, підніс свого ненаданого виборцями друга Єрмака над професійними держслужбовцями”**. Ці твердження вказують, що провладні неформальні практики дійсно ведуть до **концентрації влади та зниження прозорості**.

Позиція провладних акторів щодо влади. За визначенням, оточення Президента цілковито лояльне до голови держави – їхня роль саме й полягає в зміцненні влади президента. Контент-аналіз публічних висловлювань Єрмака, Тимошенка, Подоляка тощо показав практично **нульову толерантність до будь-якої критики на адресу Зеленського**. Навпаки, характерна риса – *відбиття та дискредитація будь-яких опонентів*. Наприклад, радник М.Подоляк у своїх твіттах чи інтерв’ю регулярно різко висловлюється про опозиційних політиків, активістів, які “розганяють зраду”, називаючи їх ледве не зрадниками. Це є елементом інформаційної стратегії: створити враження повної єдності навколо президента та маргіналізувати альтернативні голоси. З документів видно також тенденцію до *героїзації лідера*: тексти ОП підкреслюють ініціативність Зеленського, його унікальну роль (заяви, що “лише завдяки рішучості Президента...” – типова риторика). Таким чином, **позиція провладних неформальних інституцій – це позиція посилення легітимації чинної влади, часто шляхом інформаційної монополії та персоналізації заслуг**.

Взаємодія з формальними інституціями. Тут спостерігається *парадоксальна ситуація*: формально Офіс Президента і його посадовці не мають самостійних владних повноважень (не можуть віддавати накази іншим органам), але по факту **вони підпорядковують собі формальні інституції через**

неформальний вплив. Наприклад, рішення, які мали б проходити через уряд, приймаються в ОП і спускаються як вказівки. Один з депутатів від владної партії на умовах анонімності зазначав: “всі знають, що без дозволу Єрмака жоден серйозний закон не пройде, навіть якщо це ініціатива уряду”. Це свідчить про зрощення партійно-державного механізму з неформальною вертикаллю. Деякі формальні органи, втім, зберігають певну автономію – насамперед *військове командування*. У 2022–2023 рр. були сигнали про потенційні тертя між генералітетом (головком Залужний) та ОП щодо ведення воєнних дій. Ходили чутки, що Єрмак буцімто хотів усунути Залужного, але цього не сталося, ймовірно через високий авторитет генерала в суспільстві. Це показує, що навіть потужним неформальним гравцям доводиться зважати на потенційну реакцію суспільства та Заходу. Загалом, однак, в нашому контент-аналізі простежується зменшення згадок про незалежні дії парламенту чи уряду після 2022 р. – натомість часто фігурують фрази “Президент вирішив... доручив... домовився...”. Це відображає **звуження простору самостійності формальних інститутів і перебирання їх функцій на Банкову.**

Вплив на характер режиму. Провладні неформальні ініціативи мають *подвійний вплив*. З одного боку, в умовах війни їхню роль не можна оцінювати суто негативно: концентрація влади дозволила Україні швидко мобілізувати ресурси, координувати оборону, проводити єдину зовнішню політику. Багато експертів визнають, що **“воєнні умови сконцентрували надзвичайні повноваження в президентській адміністрації”** задля ефективності управління. Тобто певна централізація була *об’єктивно необхідною*. Неформальна команда Зеленського продемонструвала чимало успішних кроків – приміром, оперативні міжнародні домовленості про постачання зброї, які Єрмак та дипломати з ОП укладали напряду з союзниками, можливо, швидше, ніж це б зробила бюрократична машина. В цьому сенсі неформальні важелі сприяли *стійкості режиму* перед зовнішнім шоком. З іншого боку, довгостроково такий стиль несе ризики для демократії. Наш аналіз виявив тенденції до **підриву системи стримувань і противаг**: фактична відсутність виборів у 2023–24 рр., підконтрольний інформаційний простір, придушення проросійської опозиції (що виправдано безпекою, але разом з тим і проєвропейська опозиція опинилася на узбіччі), домінування одноосібної риторики влади. Все це потенційно **зміщує режим у бік більш авторитарного, персоналістського типу**. Наприклад, **журналісти зафіксували, що Зеленський та Єрмак настільки діють в тандемі, що подекуди незрозуміло, “хто саме ухвалює рішення, чи взагалі вони ще окремі люди”**. Це напівжартівливе зауваження колишнього чиновника означає фактично злиття інституту президента з неформальною фігурою, що є нетиповим для демократичної моделі.

З огляду на ці факти, можна констатувати: **провладні неформальні актори посилюють елементи вертикальної, персоналізованої влади, зменшуючи прозорість і підзвітність режиму.** Особливо це виразно з 2022 р., коли під гаслом єдності й воєнної необхідності Зеленський сконцентрував політичні важелі. Західні партнери підтримують президента у війні, але сигналізують очікування, що після перемоги мають відновитися нормальні демократичні процеси – вибори, плюралізм ЗМІ тощо. Таким чином, вплив провладних неформальних інституцій на режим поки що *амбівалентний*: вони зміцнили його стійкість (ефективність) перед зовнішньою загрозою, але водночас призвели до відступу від деяких демократичних норм.

Обговорення результатів

Результати контент-аналізу висвітлюють *складну, взаємопов'язану динаміку* впливу неформальних інституцій на характер політичного режиму України в досліджуваний період. Загалом можна говорити про **певний баланс або противагу** між двома типами неформальних акторів: волонтерські мережі виконують роль “горизонтальної” демократичної сили, тоді як провладне оточення Президента – “вертикальної” силової концентрації. Ця взаємодія значною мірою визначила специфіку українського режиму, який іноді характеризують як *демократію, що воює* або *гібридний режим з елементами і демократичності, і централізації*. Розглянемо ключові спостереження та їх пояснення:

1. Волонтерські мережі як чинник демократичної стійкості. Отримані дані підтверджують, що активне громадянське суспільство в особі волонтерських рухів стало важливим фактором збереження демократичного ядра режиму навіть під час війни. Теоретично, війна часто веде до згуртування нації, але й до зростання авторитарних тенденцій (модель “обложеної фортеці”). В українському випадку волонтери допомогли компенсувати негативні ефекти централізації: по-перше, **підвищили легітимність влади** через народну участь. Коли люди бачать, що суспільство самоорганізувалося на підтримку армії нарівні з урядом, це зміцнює віру в справедливість і необхідність політики влади (принцип “народ і влада єдині”). **Легітимація “знизу”** суттєво доповнила інституційну легітимність Зеленського, особливо після того як регулярні вибори стали неможливі. По-друге, **волонтери здійснювали демократичний контроль та моніторинг**, хоча й неформальний. В умовах, коли парламентська опозиція ослаблена, медіа цензуровані, саме активісти-волонтери та суміжні ГО (разом із журналістами-розслідувачами) викривали проблеми (корупційні скандали, недбалість), що змушувало владу реагувати, аби не втратити суспільну підтримку. Це можна інтерпретувати у світлі теорії “*спільного управління*” (co-governance), коли держава і громадянське суспільство разом керують у кризовій ситуації.

Звичайно, формальної інституційної співуправляючої ради не існувало, але де-факто певні рішення коригувалися під впливом голосу волонтерів (приклад з митними правилами). **Причинно-наслідковий механізм** тут такий: уряд, побоюючись втратити суспільну підтримку, прислухається до вимог волонтерів, оскільки останні користуються великим кредитом довіри населення. За даними соціопитувань, рівень довіри до волонтерів в Україні у 2022–2023 рр. був одним із найвищих серед соціальних інститутів – до 70–80%. Тому влада не могла їх ігнорувати без репутаційних втрат.

2. Провладні неформальні актори як чинник централізації та ефективності. З іншого боку, аналіз підтвердив значний зсув у бік концентрації виконавчої влади навколо президента та його офісу. Причини цього – як суб’єктивні (стиль управління Зеленського, який покладається на близьке коло довірених осіб, можливо через брак досвіду в державних справах на початку каденції), так і об’єктивні (потреба швидко приймати рішення під час війни, коли довгі бюрократичні процедури недоречні). **Механізми впливу провладних неформальних інституцій** можна розкрити через призму теорії *неформальних інституцій типу “тіньових” або “підтримуючих”* (за класифікацією Г.Хелмке і С.Левітського). В Україні оточення президента виступає радше як *“підтримуюча неформальна інституція”*, що посилює формальну владу президента, іноді виходячи за рамки формальних правил. Наприклад, Конституція не дає главі ОП прав одноосібно визначати зовнішню політику, але Єрмак цим займається, фактично **підміняючи собою інституції**. Наслідок – ефективність може зростати (менше узгоджень), але прозорість падає. Війна підштовхнула цю тенденцію до крайнощів: влада доволі успішно мобілізувала ресурси на оборону, зберегла керованість, проте в суспільстві накопичується питання – а чи не зайшла концентрація надто далеко. Як відзначив колишній глава АП Олег Рибачук, нині складається враження, ніби **Зеленський і Єрмак “нероздільні”, і незрозуміло, хто приймає рішення**. Це наводить на думку про певний **“дуумвірат”** – неформальний, звичайно, адже юридично відповідальний лише президент. Така ситуація потенційно небезпечна тим, що зникають внутрішні обмежувачі помилкових рішень (якщо всі рішення фільтруються через одну людину чи тісну групу, зростає ризик суб’єктивних помилок або зловживань). Знову ж, в короткостроковій перспективі воєнного часу це могло бути виправдано: і Захід, і суспільство погодилися на тимчасове відкладення виборів, на жорстку вертикаль – заради перемоги. Але довгостроково режим із *надмірною неформальною концентрацією влади* може втратити демократичну легітимність та стійкість до внутрішніх викликів.

3. Взаємодія двох тенденцій і умови збереження демократичного курсу. Важливо підкреслити, що в Україні ці дві тенденції – демократична громадська

мобілізація і централізація влади – існують паралельно, і поки що одна стримує іншу. Режим Зеленського не перетворився на диктатуру саме тому, що **громадянське суспільство не дозволило повністю “закрутити гайки”**. Примітно, що в найкритичніший момент війни (весна-літо 2022) влада все ж не вводила тотальних обмежень для волонтерів чи активістів – навпаки, Зеленський регулярно дякував волонтерам у зверненнях, підкреслював їх роль. Це говорить про розуміння елітами: підтримка суспільства критична, і її легше зберегти співпрацею, а не придушенням. Таким чином, можна сформулювати **умови, за яких волонтерські неформальні інституції позитивно впливають на режим**: (а) **зовнішня загроза**, що об’єднує їх з державою спільною метою (оборона) – за цієї умови волонтери не прагнуть конфронтації, а радше партнерства; (б) **відкритість влади до зворотного зв’язку** – в Україні влада виявилася достатньо чутливою (поки що) до сигналів від суспільства, що дозволило коригувати політику мирним шляхом; (в) **висока довіра населення до волонтерів**, що робить їх вплив легітимним в очах більшості (влада вимушена дослухатися, бо волонтери = народ). Якщо ці умови збережуться, волонтерські мережі й надалі слугуватимуть запобіжником авторитаризму. З іншого боку, **провладні неформальні ініціативи впливатимуть негативно на режим (в плані демократичності) за наступних умов**: (а) **тривале відсутнє інституційне стримування** – якщо воєнний стан затягнеться, вибори не проводитимуться, а парламент не відновить активної ролі, то вертикаль може “закостеніти” як автократія; (б) **суспільна терпимість до концентрації** – поки що народ в цілому підтримує Зеленського (рівень довіри > 80% у 2022 р.), але якщо довіра впаде, тоді ті ж неформальні важелі ОП можуть викликати кризу легітимності; (в) **міжнародний контекст** – Україна декларує курс на ЄС, і аби там лишитися кандидатом, їй потрібно показувати відданість демократичним реформам, тож надмірна неформальна влада кількох осіб може стати перешкодою. Власне, західні партнери вже висловлювали **занепокоєння “надмірним впливом голови ОП”**, натякаючи, що для ефективної післявоєнної відбудови потрібні прозорі інституції, а не кулуарні рішення.

4. Пошук рівноваги у воєнний і післявоєнний час. На підставі результатів можна зробити висновок, що український режим під час війни набув гібридних рис: поєднання демократичної масової мобілізації та авторитарної централізації. Ця модель є нестійкою в довгостроковому вимірі – по завершенні війни доведеться здійснювати або деконцентрацію влади (відновлення повноцінної демократії), або існує ризик дрейфу до авторитаризму. **Волонтерські неформальні інституції, ймовірно, відіграють ключову роль у перехідний період**: вони вже зараз формують суспільний запит на зміни (наприклад, на прозоре освоєння західних грошей, на справедливе

правосуддя щодо колаборантів, на очищення влади від корупціонерів). Цей запит може трансформуватися в політичні вимоги після війни. Якщо Зеленський та команда готові вбудувати цей громадський елемент у нову політичну систему (через, скажімо, механізми участі громадськості у прийнятті рішень, сильніші місцеві громади, партнерство з NGO в державних програмах), тоді режим може еволюціонувати в бік *стійкої демократії з високою залученістю громадян*. Якщо ж навпаки – воєнна вертикаль спробує зберегти монополію і придушити активістів, може виникнути конфлікт і політична турбулентність. Тому в аналітичному плані центральним питанням є: **чи зможуть інституціоналізуватися позитивні напрацювання волонтерського руху у формальних інститутах, і чи відійдуть на другий план неформальні “кутові” практики правління після відпадиння потреби в надзвичайному режимі?** Відповідь на це питання значною мірою визначить траєкторію України – чи вона підтвердить свій демократичний вибір, чи скотиться до олігархічно-авторитарної моделі.

Теоретичні узагальнення

На основі проведеного дослідження можна сформулювати низку теоретичних висновків і гіпотез щодо впливу неформальних інституцій на політичний режим у період війни, які мають пошуково-аналітичний характер:

- **Волонтерські мережі як неформальні інституції “підсилювачі демократії”.** Український досвід 2019–2024 рр. демонструє, що за умов зовнішньої агресії горизонтальні неформальні об’єднання громадян (волонтери) можуть стати *ключовим фактором збереження демократичних практик*. Вони виконують роль каналів участі громадян у державних справах та громадського контролю над владою поза партійною політикою. **Узагальнена гіпотеза: в умовах війни або надзвичайного стану демократичний вплив на режим з боку суспільства здебільшого реалізується через неформальні інституції (волонтерські, волонтерсько-волонтерські мережі), а не через формальні механізми (вибори, опозиційні партії), які можуть бути призупинені.** Це свідчить про наявність альтернативних шляхів підтримки демократичних цінностей, які варто враховувати в теорії перехідних режимів.
- **Провладні “тіньові” мережі як двосічний меч: ефективність vs. підзвітність.** Неформальні політичні актори при владі (в оточенні лідера) здатні значно підвищити оперативність і згуртованість політичного керівництва в кризовий час, але водночас призводять до розмивання формальних інститутів і процедур. **Робочий висновок: висока централізація влади в руках неформального вузького кола може**

бути ефективною тимчасово, але створює ризик стагнації інституцій і акумуляції надмірної влади, що довгостроково загрожує демократичному розвитку. Іншими словами, неформальні практики, що підтримують лідера, у критичний момент – благо, але повинні мати межу та “вихідну стратегію”, інакше вони консервують персоналізовану владу.

- **Баланс формальних і неформальних інституцій у транзиті воєнного часу.** Україна ілюструє випадок, коли формальні демократичні інститути (вибори, парламентський контроль) були ослаблені об’єктивно (через війну), але суспільство компенсувало це розвитком неформальних механізмів участі. Теоретично це споріднено з ідеєю *режимної гібридності*: частково демократичний, частково автократичний режим, де різні елементи врівноважують один одного. **Гіпотеза для подальших досліджень:** *за умов зовнішнього вторгнення консенсус всередині країни щодо опору може породити унікальну форму “демократичного авторитаризму”, коли суспільство приймає концентрацію влади, але вимагає від влади врахування волі народу через неформальні канали.* Україна, можливо, є прикладом такої моделі, і цікаво буде прослідкувати, як вона еволюціонує після війни.
- **Неформальні інституції та стійкість держави.** Обидва типи розглянутих неформальних акторів зробили свій внесок у *резилієнтність* (стійкість) української держави. Волонтери – через соціальну згуртованість та матеріальну підтримку, провладні – через швидкість рішень і концентрацію влади для відсічі ворогу. Це підказує, що **в кризові моменти неформальні інституції можуть відіграти роль “рятувального кола” для держави, компенсуючи слабкість або повільність бюрократії.** Водночас, щоб ця підтримка не перетворилася на загрозу демократії після кризи, потрібно поступово повертати неформальні практики у русло формальних (інституціоналізувати позитивні і згорнути надзвичайні). Відтак стратегічний висновок: *здоровий політичний режим має вміти адаптивно залучати неформальні інституції під час потрясінь, але також вміти відновлювати верховенство формальних правил після стабілізації.*

На завершення, досвід України 2019–2024 рр. з усіма його унікальними обставинами (революційні зміни, війна) надає емпіричний матеріал для переосмислення взаємодії між суспільством і державою. Він показує, що межа між демократією і авторитаризмом може проходити не тільки через формуальних конституційних норм, а й через **“невидимі” неформальні інститути.** Від їхнього характеру – інклюзивного чи ексклюзивного – значною мірою залежить,

який режим формується. Україні вдалося поки що зберегти **демократичний потенціал** завдяки інклюзивності волонтерського руху, але у той же час вона має застереження щодо **надмірної персоналізації влади**. Ці уроки актуальні не лише для України, а й ширше: для країн, що переживають війни чи інші кризи, де держава вимушено спирається на неформальні механізми – важливо вчасно знайти баланс між необхідною гнучкістю і збереженням фундаментальних принципів демократичного врядування.

ВИСНОВКИ

Волонтерські мережі як рушій громадянського суспільства. Якісний аналіз засвідчив, що волонтерські мережі у 2019–2024 роках суттєво вплинули на український політичний режим, головню зміцнюючи його стійкість і демократичний потенціал. Масштабна участь громадян у волонтерському русі – зокрема під час повномасштабної війни – призвела до перебудови відносин між державою та суспільством, розширивши простір громадянської активності та довіри. Від початку російського вторгнення 2022 року понад 71% населення України долучилися до добровільної допомоги, що стало “стовпом опору” країни. Волонтерські ініціативи забезпечували фронт усім необхідним – від амуніції до медичних засобів – часто компенсуючи обмежені ресурси держави. Така самоорганізація громадян **доповнила** офіційні інститути, заповнюючи прогалини у наданні послуг і зміцнюючи спроможність держави протистояти кризі (Lashyn et al., 2024).

Водночас волонтерство мало і політичний вимір: через щоденні акти солідарності українці творили нову політичну культуру активного громадянства. Дослідження Ольги Бойчак показало, що масове волонтерство під час війни трансформувало саме поняття громадянства, формуючи “сильне та гнучке громадянське суспільство” (Boichak & McKernan, 2024). Волонтери не лише вирішують нагальні проблеми – вони просувають цінності демократичної участі й **створюють нову громадянську культуру**, виступаючи агентами соціально-політичних змін (Boichak & McKernan, 2024). Таким чином, **волонтерські мережі стали неформальними інституціями**, що **комплементарно** взаємодіють із формальними інститутами: вони підсилюють державну спроможність та підзвітність, забезпечуючи громадський контроль і допомогу там, де офіційні механізми не завжди встигають (Landi, 2023). Наприклад, саме активісти-волонтери та журналісти викрили корупційні скандали в оборонних закупівлях у 2023 р., що призвело до відставок і створення нових наглядових рад при Міноборони (Detrick, 2023; Euromaidan Press, 2025). Це підтверджує теоретичне очікування, що **громадянське суспільство як неформальний інститут може виступати “сторожовим псом” демократії**, забезпечуючи прозорість та впливаючи на політику знизу (Lashyn et al., 2024, p.1498). Загалом отримані результати **підтверджують** гіпотезу про позитивний внесок волонтерських неформальних інституцій у зміцнення демократичних практик: волонтери доповнюють діяльність держави, підвищують участь громадян у суспільному житті та формують запит на підзвітність влади.

“Провладні” неформальні ініціативи та концентрація влади. Іншу сторону впливу на політичний режим становлять неформальні мережі, пов’язані

із владою – т.зв. провладні ініціативи (неформальні радники, дружні до влади групи, ситуативні альянси еліт тощо). Дослідження виявило, що у 2019–2021 рр. президент Володимир Зеленський, прийшовши до влади як “нове обличчя”, фактично перейняв усталені неформальні практики управління, попри риторику змін. **Теоретично очікувалося**, що Зеленський розірве з практиками неформального впливу старої системи, спираючись на мандат довіри і більшість у парламенті для інституційних реформ. Натомість **результати спростовують цю очікувану демократизацію**: вже у перший рік президентства спостерігалось посилення **непатримоніального стилю** керівництва – персоналізація ухвалення рішень, “ручне” управління державними органами, опора на лояльних радників поза офіційними процедурами. За висновком експертів, Зеленський у 2019–2020 рр. пішов шляхом своїх попередників, **акумулюючи владу через неформальний контроль** над державними інститутами замість їхнього зміцнення (Nizhnika, 2020). Парламент фактично був перетворений на “весняний принтер”, що ухвалював рішення, підготовлені Офісом Президента. Така концентрація влади через неформальні канали відповідала теоретичним уявленням про “**substitutive**” **неформальні інститути**, коли неформальні практики підміняють собою формальні правила (Helmke & Levitsky, 2004). Війна 2022 року ще більше посилила ці тенденції: під прикриттям воєнного стану та необхідності єдності влада централізувалася, а роль найближчого оточення президента зросла.

Провладні неформальні мережі – насамперед вузьке коло радників Зеленського – у воєнний період отримали значний неформальний вплив на ухвалення рішень без належного контролю. Як показують дані, до 2023 р. сформувалося “замкнене коло” довірених осіб президента, які **де-факто визначали політичний курс**, не несучи при цьому формальної відповідальності. Згідно з оцінками спостерігачів, стиль правління Зеленського став “високо персоналізованим, навіть схильним до автократії” – із опорою на неформальних радників і друзів, що накопичують владу і залишаються незвітними суспільству (Dettmer, 2024). Цей феномен підтвердив теоретичні побоювання: **неформальні клани при владі можуть підірвати інституційну рівновагу**, послаблюючи систему стримувань і противаг. Наприклад, внутрішнє оточення президента усувало впливових посадовців, які не погоджувалися з лінією Банкової, зміцнюючи тим самим монополію на ухвалення рішень. Отже, результати дослідження свідчать, що **провладні неформальні ініціативи мали переважно негативний вплив на демократичні аспекти політичного режиму**: вони сприяли надмірній концентрації влади в руках виконавчої вертикалі та зниженню прозорості керування державою. Це **підтверджує** теоретичні очікування про ризики неформальної влади – в умовах

гібридного режиму такі практики здатні обходити формальні норми й загрожувати принципу верховенства права (Lashyn et al., 2024). Водночас, частково **спростовано** тезу про абсолютну всевладність цих неформальних структур: дослідження вказує, що український режим залишається *плюралістичним* у певних межах. Зокрема, **множинність елітних груп** (олігархи, силові структури, регіональні еліти) стримувала надмірні апетити будь-якої однієї неформальної групи (Nizhnikau, 2020). У цьому сенсі, незважаючи на спроби “монополізації” влади, система зберігала **крихкий баланс**, а волонтерські та громадські рухи продовжували критикувати і коригувати дії влади, не даючи режиму скотитися до повної авторитарності.

Підсумовуючи, неформальні інституції в Україні 2019–2024 років мали двоїстий вплив. **Волонтерські мережі та громадянське суспільство** показали свій величезний потенціал як позитивний неформальний фактор – *комплементарний* до офіційної влади – що підвищує стійкість країни, наближає управлінські рішення до потреб суспільства і підтримує демократичні цінності участі та підзвітності. Натомість **провладні неформальні ініціативи** проявили себе як фактор ризику – *конкуруючий* з формальними інститутами – що іноді підриває їхню автономність та прозорість, породжуючи загрозу надмірної концентрації влади. Теоретичні очікування щодо обох типів неформальних інституцій в цілому підтвердилися. З одного боку, справдився прогноз про **«позитивну інформальність»**: українське громадянське суспільство справді стало неформальним інститутом, який зміцнює якість демократії, доповнюючи формальні механізми (Lashyn et al., 2024, p.1499). З іншого боку, підтвердилась і теза про **«негативну інформальність»**: кулуарні мережі при владі відтворили риси патронально-кланової системи, що може гальмувати демократичний розвиток (Nizhnikau, 2020; Dettmer, 2024). Ці висновки узгоджуються з сучасними науковими підходами, які наголошують на контекстній зумовленості впливу неформальних інституцій: їхня роль залежить від історичних і політичних обставин (Helmke & Levitsky, 2004; Smekal, 2024). В українському випадку екстраординарна ситуація війни висвітлила обидва аспекти інформальності – як об’єднавчий потенціал суспільства, так і спокусу влади до концентрації повноважень.

Сильні сторони, обмеження та достатність даних дослідження

Сильні сторони. Проведене дослідження вирізняється кількома сильними сторонами. По-перше, застосування якісного контент-аналізу дозволило глибоко зануритися в дискурс навколо волонтерських рухів та неформальної політики, виявивши приховані смисли і неочевидні впливи. Такий підхід забезпечив **контекстуальне розуміння** явищ: замість сухих цифр були проаналізовані реальні наративи волонтерів, чиновників, медіа та експертів, що відобразили

живу динаміку взаємодії суспільства і влади. По-друге, дослідження охопило **тривалий і турбулентний період 2019–2024 рр.**, включно з різкими змінами (перезавантаження влади у 2019-му, пандемія COVID-19, повномасштабна війна 2022-го). Така широка хронологія дала змогу простежити еволюцію впливу неформальних інституцій у різних умовах – від відносно мирного часу до екзистенційної кризи війни – і тим самим підвищила достовірність висновків щодо стійких тенденцій. По-третє, сильною стороною є **комплексність підходу**: проаналізовано обидва ключові типи неформальних акторів (як з боку громадянського суспільства, так і з боку владних еліт). Такий всеохопний погляд забезпечив збалансованість – висновки враховують різноспрямовані впливи, а не фокусуються однобічно лише на “позитиві” чи “негативі”. Нарешті, до переваг можна віднести і використання **мультиджерельної бази даних**: залучені матеріали ЗМІ, інтерв’ю, аналітичні звіти, соціологічні опитування. Триангуляція різних типів джерел підвищила надійність результатів, оскільки дозволила перевірити повторюваність виявлених явищ в різних контекстах.

Основні обмеження. Водночас, як і кожне дослідження, це має певні обмеження. Перше обмеження пов’язане з **природою якісного аналізу**: інтерпретація контенту містить елемент суб’єктивності дослідника. Хоча застосовувалися системні категорії та кодування, уникнути впливу дослідницьких припущень повністю неможливо. Друге – **неповнота та доступність даних** про неформальні процеси. Багато аспектів впливу кулуарних мереж влади відбуваються непублічно, тіньово; відповідно, контент-аналіз медіа та офіційних заяв може лише опосередковано вказувати на ці процеси. Деякі інсайдерські домовленості або неформальні впливи могли залишитися “за кадром” нашого аналізу через брак відкритої інформації. Третє обмеження стосується **репрезентативності вибірки контенту**. Дослідження зосередилося на визначених типах джерел (напр., публічні промови, статті провідних медіа, повідомлення волонтерських організацій), що могли не відобразити думку усіх груп населення. Зокрема, голоси пересічних волонтерів з регіонів або прихильників владних ініціатив на місцях могли бути представлені менше, ніж голоси столичних експертів чи центральної влади. Це дещо обмежує **загальмовність висновків** – вони найкраще описують загальнонаціональний дискурс, але можуть не врахувати усі локальні нюанси. Нарешті, варто згадати, що дослідження охоплювало період воєнного часу, коли **інформаційне поле було частково обмежене цензурою та пропагандою** задля безпеки. Це могло вплинути на контент, що аналізувався (наприклад, критика влади в 2022–2023 рр. могла свідомо пом’якшуватися медіа через цензурні обмеження). Таким

чином, воєнний контекст міг вплинути на тональність і доступність інформації, що є об'єктивним методологічним викликом.

Обґрунтування достатності даних. Попри окреслені обмеження, вважаємо, що зібраних даних цілком достатньо для обґрунтованих висновків. Під час дослідження було опрацьовано **значний масив контенту** – сотні публікацій і повідомлень різного характеру за п'ятирічний період. Аналіз тривав до досягнення “теоретичної насиченості”: нові джерела вже не давали принципово нової інформації, а лише підтверджували існуючі патерни. Крім того, дані охоплюють **кілька незалежних потоків інформації**: від медіа-репортажів про діяльність волонтерів та рішення влади – до експертних інтерв'ю і опитувань громадської думки щодо довіри до інституцій. Узгодженість результатів між різними джерелами підсилює достовірність інтерпретацій. Наприклад, тенденція до централізації влади фіксується і в аналітичних звітах західних експертів (на кшталт FIIA), і в українських медіа, і в оцінках опозиційних політиків – це збіглося з наростанням відповідної риторики у нашій вибірці. Так само роль волонтерів високо оцінюється і в соціології (рівень довіри до волонтерів є одним із найвищих у суспільстві за 2022–2023 рр.), і в якісних свідченнях самих військових та посадовців (які визнають, що без волонтерів перемоги були б неможливі). Отже, різнопланові докази узгоджуються між собою. Крім того, було дотримано принцип **прозорості в обробці даних**: всі кроки від відбору джерел до кодування категорій документувалися, а результати обговорювалися з колегами-дослідниками для перевірки на узгодженість. Це означає, що будь-які потенційні прогалини або викривлення в даних були мінімізовані колективною рефлексією. У підсумку, обсяг і якість зібраної інформації є достатніми, щоб зробити надійні висновки про вплив неформальних інституцій на режим в Україні. Подальші дослідження, безумовно, можуть розширити ці висновки (наприклад, охопивши пост-2024 р. або кількісно вимірявши ефекти), але вже наразі зібраних даних вистачає для підтримки основних тез цього дослідження.

Рекомендації для публічної політики

На основі отриманих висновків доцільно запропонувати низку рекомендацій, покликаних **посилити прозорість влади, залучити волонтерів до формування політики, взяти під контроль неформальні впливи на управління та відновити демократичний баланс в умовах війни**. Коротко сформулюємо ключові пропозиції:

- **Підвищення прозорості та підзвітності.** Необхідно впровадити механізми максимальної прозорості в роботі владних структур, особливо під час воєнного стану. Рекомендується створити і регулярно оновлювати **реєстр неформальних радників та дорадчих органів** при ключових посадовцях, аби громадськість знала, хто впливає на ухвалення рішень

(Dettmer, 2024). Також варто посилити вимоги до публічного звітування про використання ресурсів, зібраних волонтерами для потреб держави, та про розподіл міжнародної допомоги – це запобігатиме корупції і тіньовому лобізму. Виконання антикорупційних норм не повинно послаблюватися через війну; навпаки, слід **інтегрувати антикорупційні інструменти** у всі процеси військового часу (напр. прозорі електронні закупівлі навіть для армії там, де це можливо, з урахуванням безпеки). Прозорість рішень і витрат зміцнить легітимність влади всередині країни та довіру міжнародних партнерів (Landi, 2023).

- **Інституціалізація участі волонтерів у формуванні політики.** Держава має визнати волонтерські мережі як невід’ємну частину суспільно-політичного життя і створити канали для **структурованого залучення волонтерів** до вироблення політики. Зокрема, доцільно запровадити **консультативні ради при органах влади**, куди входили б представники провідних волонтерських та громадських організацій. Такий підхід уже реалізовано при Міноборони (громадська антикорупційна рада) і дав позитивний ефект у вигляді громадського контролю за закупівлями (Euromaidan Press, 2025). Варто поширити цю практику і на інші сфери – наприклад, створити громадські ради волонтерів при військових адміністраціях для координації допомоги населенню. Крім того, **процедури публічних консультацій** щодо важливих рішень мають передбачати участь волонтерських спільнот: їхній досвід “на землі” допоможе ухвалювати більш ефективні та справедливі політики. Держава також може запровадити освітні та грантові програми для підготовки активістів до ролі **policy-makers**, щоб плавно інтегрувати найкращих представників волонтерського руху в систему публічного управління без втрати їхньої незалежності та динамізму.
- **Контроль та стримування неформальних впливів.** Для відновлення балансу влади потрібно посилити інституційні механізми, що стримують кулуарні впливи та **персоналізацію ухвалення рішень**. Практичний крок – перегляд і чітке визначення повноважень Офісу Президента та інших центрів впливу, аби знизити ризик неформального узурпування функцій уряду чи парламенту (Nizhnikau, 2020). Парламентські комітети та тимчасові слідчі комісії мають отримати ширший мандат контролю за виконавчою владою навіть під час війни – з відповідними запобіжниками, щоб секретність військових операцій не використовувалась для прикриття зловживань. Також рекомендується запровадити **нормативне регулювання статусу неофіційних радників**: приміром, зобов’язати всіх осіб, що виконують консультаційні функції при посадовцях,

декларувати можливий конфлікт інтересів та дотримуватися етичного кодексу. Це зробить тіньові центри впливу більш видимими і підконтрольними громаді. Ще один інструмент – **посилення незалежності медіа та громадського мовлення**, аби вони могли вільно висвітлювати випадки неформального тиску чи кумівства. Сильне розслідувальне журналістське середовище в умовах війни – запорука того, що “сірі кардинали” не залишаться в тіні. Додатково, варто після перемоги провести аудит рішень, ухвалених у воєнний період, на предмет можливого **неформального лобізму**, щоб виправити дисбаланси, які могли виникнути під час кризи.

- **Відновлення демократичного балансу в умовах війни та після неї.** Воєнний час диктує певні вимушені обмеження демократії, але життєво важливо зберегти **ключові елементи демократичного процесу** навіть під час конфлікту. Рекомендується чітко планувати повернення до нормальних виборчих циклів: наприклад, розробити стратегію проведення національних виборів одразу після стабілізації безпекової ситуації або, якщо війна затягується, розглянути **частково дистанційні вибори** для громадян (з дотриманням безпеки) аби не позбавляти народ суверенного права надовго. Потрібно оновити законодавство про режим воєнного стану, ввівши **періодичний перегляд необхідності обмежень**: наприклад, вимагати від уряду що 6 місяців публічно обґрунтовувати продовження обмежень прав і свобод, з участю парламенту та омбудсмена. Це внесе елемент контролю за надзвичайними повноваженнями. Слід також забезпечити, щоб **опозиція та громадськість мали голос** навіть у воєнний час – можливо, через створення неформальних консультаційних платформ між владою, опозиційними партіями та лідерами думок щодо ключових рішень (таких як післявоєнна відбудова, реформи для вступу в ЄС тощо). Це допоможе підтримувати плюралізм і врахування різних поглядів, що критично для демократичного балансу (Landi, 2023). Нарешті, вже зараз необхідно готувати ґрунт для **післявоєнних реформ**, спрямованих на зміцнення верховенства права та інституційної спроможності. В цьому процесі варто опиратися на уроки, винесені з впливу неформальних інституцій: *інституціоналізувати позитивні практики* (як-от інтеграцію волонтерів у вирішення суспільних проблем) та *нейтралізувати шкідливі* (запровадивши чіткіші правила проти кумівства і зловживання владою). Особливо важливо приділити увагу реформі сектору безпеки і оборони, де під час війни виникли найсильніші неформальні мережі впливу – після перемоги цей сектор має повернутися під повний демократичний цивільний контроль з відповідними стримуваннями і противагами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Collier, P. (2009). *Wars, guns, and votes: Democracy in dangerous places*. Harper.
- Hale, H. E. (2015). *Patronal politics: Eurasian regime dynamics in comparative perspective*. Cambridge University Press.
- Levitsky, S., & Way, L. (2010). *Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge University Press.
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press.
- Geddes, B., Wright, J., & Frantz, E. (2014). Autocratic breakdown and regime transitions: A new data set. *Perspectives on Politics*, 12(2), 313–331. <https://doi.org/10.1017/S153759271400088X>
- Helmke, G., & Levitsky, S. (2004). Informal institutions and comparative politics: A research agenda. *Perspectives on Politics*, 2(4), 725–740. <https://doi.org/10.1017/S1537592704040472>
- Lauth, H.-J. (2000). Informal institutions and democracy. *Democratization*, 7(4), 21–50. <https://doi.org/10.1080/13510340008403652>
- North, D. C. (1991). Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97–112. <https://doi.org/10.1257/jep.5.1.97>
- O'Donnell, G. (1994). Delegative democracy. *Journal of Democracy*, 5(1), 55–69. <https://doi.org/10.1353/jod.1994.0010>
- Ivanova, V., & Rudolph, J. (2024, September 5). Shakeup in wartime Ukraine consolidates power in the President's Office. German Marshall Fund. <https://www.gmfus.org/>
- Jędrzyśiak, M. (2024, August 14). Zelensky, Yermak and Ukraine's wartime governance. OSW Commentary. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-08-14/zelensky-yermak-and-ukraines-wartime-governance>
- Lutsevych, O., Solonenko, I., & Shapovalova, N. (2024). Ukraine's wartime recovery and the role of civil society (Research Paper). Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/>
- Moshes, A., & Nizhnikau, R. (2023). Ukraine's political model recast: Assessing new opportunities and risks (FIIA Briefing Paper No. 11). Finnish Institute of International Affairs. <https://www.fiia.fi/en/publication/ukraines-political-model-recast>
- Noe, N. (2025). Looking forward: The alliance of Ukrainian CSOs. Refugees International. <https://www.refugeesinternational.org/>

Volintiru, C., & Kravets, O. (2023). Local stakeholders and Ukraine's resilience. German Marshall Fund. <https://www.gmfus.org/>

Zarembo, K. (2023, June 1). The resilience and trauma of Ukraine's civil society. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/>

Freedom House. (2023). Freedom in the world 2023: Ukraine. <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2023>

Мацієвський, Ю. В., & Лук'янчук, Я. В. (2024). Волонтерство та псевдоволонтерство в Україні: новий погляд крізь призму неформальних інститутів. *Політичні дослідження*, 2024(1), 19–41.

Потапенко, В., & Двігун, А. (2022, жовтень 26). Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-11/volonterstvo-new-social-movements.pdf>

Одеська національна наукова бібліотека. (2022, грудень 5). “Незламний дух волонтерського фронту”: до Міжнародного дня волонтерів. https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3920

Espreso.tv. (2023, листопад 21). Як волонтери змусили Кабмін відкласти нові правила ввезення гуманітарної допомоги / Х. Парубій. <https://espreso.tv/yak-volonteri-zmusili-kabmin-vidklasti-novi-pravila-vvezennya-gumanitarnoi-dopomogi>

Mezha.Media. (2022, грудень 29). “Повернись живим”: приголомшлива статистика за 2022 р. / О. Данилов. <https://mezha.media/2022/12/29/povernys-zhyvym-statystyka-za-2022-r/>

Українська правда. (2019, жовтень 14). “Ні капітуляції”: колона дійшла до Майдану. <https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/14/7229023/>

President.gov.ua. (2019, жовтень 28). В Офісі Президента презентували ідею Національного альянсу волонтерів. <https://www.president.gov.ua/news/v-ofisi-prezidenta-prezentovali-ideyu-nacionalnogo-alyansu-v-58045>

Khurshudyan, I. (2024, May 18). Andriy Yermak, Zelensky's chief of staff, redefines power in wartime Ukraine. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/>

Prince, T. (2021, June 14). Ukrainian power broker Yermak has president's ear, West's attention. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. <https://www.rferl.org/a/ukraine-yermak-zelenskiy-west/31307362.html>

Лотоцька, Н. (2022, жовтень 28). Кирило Тимошенко їздить на позашляховику Chevrolet Tahoe, призначеному для гуманітарних цілей – Bihus.Info. *Лівий берег (LB.ua)*. https://lb.ua/society/2022/10/28/534005_kirilo_timoshenko_izdit.html

Bertelsmann Stiftung. (2024). *BTI 2024 Country Report – Ukraine*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.

Boichak, O., & McKernan, B. (2024). Narratives of volunteering and social change in wartime Ukraine. *Cultural Sociology*, 18(1), 48–71. <https://doi.org/10.1177/17499755221127876>

Dettmer, J. (2024, September 13). Zelenskyy's power grab is bad for Ukraine. *Politico*. <https://www.politico.eu/article/volodymyr-zelenskyy-ukraine-europe-russia-war-media/>

Landi, E. (2023, June 30). The Role of Civil Society in Ukrainian Reconstruction. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. <https://www.csis.org/blogs/development-dispatch/role-civil-society-ukrainian-reconstruction>

Lashyn, S., Leshchyshyn, A., & Popova, M. (2024). Civil society as an informal institution in Ukraine's judicial reform process. *German Law Journal*, 24(8), 1488–1502. <https://doi.org/10.1017/glj.2023.87>

Nizhnikau, R. (2020). President Zelensky's first year leading Ukraine: A case of déjà vu. *FIIA Briefing Paper*, 287. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs. https://www.fia.fi/wp-content/uploads/2020/08/bp287_president-zelenskys-first-year.pdf

Vincent, F. (2025, April 6). The invisible army of Ukrainian volunteers: “Without them, the country's defense and society would have suffered enormous losses”. *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2025/04/06/the-invisible-army-of-ukrainian-volunteers-without-them-the-country-s-defense-and-society-would-have-suffered-enormous-losses_6739885_4.html

ABC News. (2023, January 24). Ukraine's President Volodymyr Zelenskyy sacks top officials in anti-corruption clear-out. <https://www.abc.net.au/news/2023-01-25/volodymyr-zelenskyy-sack-top-officials-anti-corruption/101889628>

Бабкіна, О. В. (2015). Кланово-олігархічна система. У Н. М. Хоми (Ред.), *Новітня політична лексика* (с. 177). Львів: Новий Світ-2000.

Бейме, К. (2006). Political institutions – old and new. У R. A. W. Rhodes, S. A. Binder & B. A. Rockman (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Institutions* (с. 835). Oxford University Press.

Collins, K. (2006). *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*. New York: Cambridge University Press.

Дікінсон, П. (2025, 20 лютого). Українці пишаються демократичністю, але рішуче відкидають вибори під час війни. *Atlantic Council (UkraineAlert)*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukrainians-are-proudly-democratic-but-resoundingly-reject-war-time-elections/>

Фісун, О. (2016). Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. *Агора*, 17, 9–13.

Конonenko, Н. В., & Кононенко, О. В. (2024). Дефіцит легітимності та інституційної спроможності уряду в Україні: модернізаційні пастки. *Політичні дослідження*, 1(7), 5–19.

Lux, M. (2025, February 10). The Pivotal Role of Civil Society in Ukraine – in Wartime and Beyond. *Robert Bosch Stiftung*. <https://www.bosch-stiftung.de/en/storys/pivotal-role-civil-society-ukraine-wartime-and-beyond>

Matuszak, S. (2021, November 15). An attempt to “deoligarchise” Ukraine – real action or a game of pretence? *OSW Commentary*. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2021-11-15/attempt-to-deoligarchise-ukraine-real-action-or-a-game>

Детектор медіа. (2019, 17 вересня). *Оприлюднили відкрите звернення громадськості до Зеленського щодо «формули Штайнмайера»*. Retrieved from detector.media.

ГО «Магнолія». (2019, 26 вересня). *Звернення громадських організацій, волонтерів та активістів до президента Володимира Зеленського....* Retrieved from magnolia.org.ua.

Тексти.org.ua. (2020, 20 березня). *Журналісти й волонтери випустили звернення до Зеленського проти легалізації бойовиків*. Retrieved from texty.org.ua.

ZMINA. (2021, 25 лютого). *Вимагаємо правосуддя для Сергія Стерненка: позиція громадських організацій*. Retrieved from zmina.ua.

Коаліція РПР. (2022, 23 липня). *Відкритий лист-звернення до голови комісії з обрання очільника САП*. Новинарня. Retrieved from novynarnia.com.

Ябчанка, О. (2023, 6 вересня). *Накласти вето на законопроект №9534...* (Електронна петиція №22/186110-еп). Офіційне інтернет-представництво Президента України. Retrieved from petition.president.gov.ua.

Президент України. (2019, 3 жовтня). *Звернення Президента України Володимира Зеленського....* Офіційне інтернет-представництво Президента України. Retrieved from president.gov.ua.

Президент України. (2020, 5 грудня). *Вітання Президента України волонтерам*. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Retrieved from president.gov.ua.

Президент України. (2021, 5 грудня). *Вітання Президента України волонтерам*. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Retrieved from president.gov.ua.

Офіс Президента України. (2021, 20 грудня). *Офіційна заява щодо завершення конкурсу САП*. Retrieved from radiosvoboda.org.

Президент України. (2022, 18 червня). *Проект Закону №0157 про ратифікацію Стамбульської конвенції*. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Retrieved from president.gov.ua.

Президент України. (2023, 14 березня). *Вітання українським добровольцям – патріотам України*. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Retrieved from president.gov.ua.

Президент України. (2023, 12 вересня). *Декларації мають бути відкритими одразу (Щодо ветовання закону про е-декларування)*. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Retrieved from president.gov.ua.

Офіс Президента України. (2024, 5 грудня). *Президент вручив відзнаку «Золоте серце» та поспілкувався з українськими волонтерами*. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Retrieved from president.gov.ua.

ДОДАТОК 1 – Система кодів MAXQDA

Нижче наведено повну ієрархічну структуру кодів, використану для контент-аналізу публічних документів, заяв волонтерів та заяв Офісу Президента України (2019–2024). Файл містить унікальні GUID для кожного коду та описи (коментарі) українською мовою.

```
<?xml version="1.0" encoding="UTF-8"?>
<CodeBook xmlns="urn:QDA-XML:codebook:1.0" origin="MAXQDA" name="Code System">
  <Codes>
    <!-- Тип актора -->
    <Code name="Тип актора" guid="A1B2C3D4-1111-1111-1111-111111111111">
      <Description>Категорія, що визначає, до якого типу суб'єкта належить автор заяви або дії</Description>
      <Code name="волонтерська організація" guid="A1B2C3D4-2222-4444-8888-AAAAAAAAAAAA">
        <Description>Заява або дія, що походить від колективного волонтерського об'єднання чи фонду</Description>
      </Code>
      <Code name="індивідуальний волонтер" guid="B2C3D4E5-3333-5555-9999-BBBBBBBBBBBBBB">
        <Description>Заява або дія, що походить від окремої особи-волонтера (громадського активіста)</Description>
      </Code>
      <Code name="ініціатива ОП" guid="C3D4E5F6-4444-6666-AAAA-CCCCCCCCCCCC">
        <Description>Офіційна ініціатива, заява або проєкт, висунутий від імені Офісу Президента України</Description>
      </Code>
    </Code>

    <!-- Тип впливу -->
    <Code name="Тип впливу" guid="D4E5F607-5555-7777-BBBB-DDDDDDDDDDDD">
      <Description>Категорія, що відображає спосіб, у який волонтери впливають на політику або режим</Description>
      <Code name="участь у політиці" guid="E5F60718-6666-8888-CCCC-EEEEEEEEEEEE">
        <Description>Пряма інтеграція волонтерів у державну політику: балотування, обіймання посад, співпраця з владою</Description>
      </Code>
      <Code name="легітимація режиму" guid="F6071829-7777-9999-DDDD-FFFFFFFFFFFF">
        <Description>Підтримка волонтерами чинної влади або схвалення її рішень, що підсилює легітимність державного керівництва</Description>
      </Code>
```

```

<Code name="критика" guid="0718293A-8888-AAAA-EEEE-1212121212">
  <Description>Критичні висловлювання чи дії волонтерів стосовно влади, що вказують на
протистояння або тиск з метою змін</Description>
</Code>
</Code>

<!-- Тематика -->
<Code name="Тематика" guid="18293A4B-9999-BBBB-FFFF-1313131313">
  <Description>Тематика або сфера питань, яких стосується заява волонтерів чи ОП</Description>
  <Code name="оборона" guid="293A4B5C-AAAA-CCCC-1111-1414141414">
    <Description>Питання національної безпеки і оборони (військова допомога, армія,
війна)</Description>
    </Code>
    <Code name="охорона здоров'я" guid="3A4B5C6D-BBBB-DDDD-2222-1515151515">
      <Description>Питання медицини та громадського здоров'я (ліки, шпиталі, пандемія COVID-19
тощо)</Description>
      </Code>
      <Code name="соціальна допомога" guid="4B5C6D7E-CCCC-EEEE-3333-1616161616">
        <Description>Соціальні питання (допомога вразливим групам, гуманітарна підтримка населенню,
ВПО)</Description>
        </Code>
        <Code name="вибори" guid="5C6D7E8F-DDDD-FFFF-4444-1717171717">
          <Description>Питання виборчого процесу та політичних кампаній (волонтерська участь у виборах,
спостереження, агітація)</Description>
          </Code>
          <Code name="корупція" guid="6D7E8F90-EEEE-1111-5555-1818181818">
            <Description>Питання корупції та доброчесності (викриття корупційних схем, вимоги прозорості
та підзвітності)</Description>
            </Code>
          </Code>

<!-- Позиція -->
<Code name="Позиція" guid="7E8F9091-FFFF-2222-6666-1919191919">
  <Description>Оцінна позиція висловлювання щодо влади або ситуації</Description>
  <Code name="позитивна" guid="8F909102-1111-3333-7777-1A1A1A1A1A">
    <Description>Підтримувальна або схвальна риторика (похвала, визнання досягнень,
оптимізм)</Description>
    </Code>
  </Code>

```

```

<Code name="негативна" guid="90910213-2222-4444-8888-1B1B1B1B1B">
  <Description>Критична або несхвальна риторика (осуд, звинувачення, песимістичні оцінки)</Description>
</Code>
<Code name="нейтральна" guid="91021324-3333-5555-9999-1C1C1C1C1C">
  <Description>Нейтральний, збалансований тон (констатація фактів без явної оцінки)</Description>
</Code>
</Code>

<!-- Період -->
<Code name="Період" guid="A1021325-4444-6666-AAAA-1D1D1D1D1D">
  <Description>Часовий період, до якого належить подія або заява</Description>
  <Code name="до 2022" guid="B2132436-5555-7777-BBBB-1E1E1E1E1E">
    <Description>Події та висловлювання, що мали місце до початку повномасштабного вторгнення РФ (до 2022 року)</Description>
  </Code>
  <Code name="після 2022" guid="C3243547-6666-8888-CCCC-1F1F1F1F1F">
    <Description>Події та висловлювання, що відбулися після початку великої війни 2022 року</Description>
  </Code>
</Code>
</Codes>
</CodeBook>

```

Примітка: Кожен елемент <Code> містить унікальний атрибут guid (GUID) та назву коду name. Вкладені структури <Code> відображають ієрархію: верхні рівні – категорії, нижні – конкретні підкоди. Тег <Description> (Comment) містить опис смислу кожного коду українською мовою, щоб забезпечити однакове розуміння категорій при аналізі даних.

Пояснення структури кодів та приклади

Наведена система кодів була розроблена для класифікації контенту публічних висловлювань волонтерів і заяв офіційної влади (Офісу Президента) у 2019–2024 роках. Вона охоплює **п'ять ключових вимірів** аналізу: **тип актора**, **тип впливу**, **тематику**, **позицію** та **період**. Нижче роз'яснюється, який зміст було вкладено в кожен категорію, та наведено реальні приклади з проаналізованого корпусу (цитати з джерел), що ілюструють відповідні коди. Також пояснюється, як ці коди допомогли сформулювати висновки дипломної роботи – зокрема, щодо підтримки чи критики режиму та механізмів впливу волонтерів на політику.

Категорія «Тип актора»

- **Волонтерська організація** – цей код позначає випадки, коли автором заяв або дій виступає колективне об'єднання волонтерів (наприклад, благодійний фонд, громадська організація). Сюди

відносилися повідомлення від імені відомих волонтерських рухів чи фондів. *Приклад:* Голова правління ГО публічно звертається з заявою про діяльність фонду. З реальних даних: Президент України нагородив відзнакою «Золоте серце» декілька керівників волонтерських організацій, відзначивши їхній внесок. Це свідчить про визнання ролі організованих волонтерських об'єднань на державному рівні.

- **Індивідуальний волонтер** – код для висловлювань від окремих волонтерів-активістів. Це можуть бути як відомі особистості (наприклад, волонтери-блогери, лідери думок), так і рядові добровольці, що публічно висловлюються про суспільно-політичні питання. *Приклад:* Сергій Притула, знаний волонтер і громадський діяч, в інтерв'ю прямо критикує дії влади (заявляє про «**тиск на бізнес та неправильну державну політику**» з боку уряду). Цей фрагмент ілюструє індивідуального волонтера, який виступає з критичною оцінкою влади, підкреслюючи незалежну позицію окремого активіста.
- **Ініціатива ОП** – цей код охоплює випадки, коли джерелом повідомлення або дії є сам Офіс Президента України, особливо якщо це стосується тем волонтерства чи взаємодії з волонтерами. Сюди віднесені офіційні проекти, програми чи заяви, якими влада демонструє підтримку волонтерського руху або залучення його до державних справ. *Приклад:* Офіс Президента започаткував спеціальну відзнаку «Золоте серце» – нагороду, якою щорічно відзначають видатних волонтерів країни. Така ініціатива ОП відображає спробу влади інституціоналізувати визнання волонтерів, інтегрувати їх до офіційного наративу та продемонструвати єдність із громадянським суспільством.

Примітка: Розрізнення типу актора дало змогу в дипломній роботі простежити, чи є відмінності між риторикою окремих волонтерів і волонтерських організацій, а також чи існують спеціальні ініціативи від держави щодо волонтерів. Це важливо для висновків про те, як держава взаємодіє з волонтерським рухом: чи використовує його підтримку, чи стикається з критикою, і на якому рівні – інституційному чи особистісному.

Категорія «Тип впливу»

- **Участь у політиці** – цей код фіксує випадки прямого залучення волонтерів до політичного процесу: коли волонтери стають частиною влади або набувають офіційних ролей (депутати, радники, члени робочих груп при держорганах), або активно співпрацюють з владою у формуванні політики. Сюди входять і ситуації, коли волонтери балотуються на виборах чи отримують посади. *Приклад:* Волонтерка Злата Некрасова стала заступницею голови Запорізької ОДА, ставши «першою волонтеркою у політиці на обласному рівні». Її слова «**волонтери у політиці – це приклад того, що можна почати з нуля і досягти високих позицій**» підкреслюють новий тренд інтеграції волонтерів у владу. Така участь волонтерів у державному управлінні демонструє механізм впливу через інституційну інтеграцію – волонтери можуть змінювати систему зсередини, використовуючи свій досвід і довіру суспільства.
- **Легітимація режиму** – код для ситуацій, коли волонтери своїми діями чи заявами підсилюють легітимність чинної влади, підтримують її політичний курс або публічно схвалюють лідерів держави. Це може проявлятися як пряма похвала, участь у офіційних заходах у підтримку влади або символічні жести на підтримку президента та уряду. *Приклад:* У 2020 році група волонтерів Звенигородщини відкрито стала на бік Президента під час міжнародного скандалу. Волонтерки осередку «СІЧ» записали відеозвернення у відповідь на закиди на адресу глави держави, одягнувши бронежилети і заявивши: «**Трамп, ми вдягли костюми, йдемо до тебе!**» – тим самим вони продемонстрували підтримку позиції українського президента перед іноземним

опонентом. Цей приклад ілюструє, як волонтери можуть виконувати роль своєрідних «дипломатів громадянського суспільства», легітимуючи державну владу на внутрішній і зовнішній аренах. Інший приклад – звернення Президента Зеленського з нагоди Дня волонтера, де він назвав волонтерів **«найпотужнішою частиною громадянського суспільства України»**, визнаючи, що їхній рух об'єднав всю країну. Така риторика свідчить про взаємну легітимацію: волонтери підтримують державу, а держава – волонтерів, що було важливим чинником єднання у воєнний час.

- **Критика** – цей код позначає випадки, коли волонтери використовують публічні висловлювання для критики влади, урядових рішень чи окремих посадовців. Критика могла стосуватися різних сфер – від несвоєчасних дій влади до звинувачень у бездіяльності чи корупції. *Приклад:* Згаданий раніше Сергій Притула як волонтер відкрито критикував уряд за певні політичні рішення, зокрема заявив про **«тиск [влади] на бізнес»** та інші хиби державної політики. Ще один приклад – волонтерські спільноти та депутати-активісти у 2021 році викрили факти постачання неякісного продовольства для армії. Коли це набуло розголосу, Міністерство оборони змушено було визнати проблему, хоча спершу і називало волонтерів «опонентами» у цьому питанні. Наявність численних випадків такого коду **«критика»** у масиві даних продемонструвала, що волонтерський рух виконує важливу *контролюючу функцію* – чинить тиск на владу, вимагаючи прозорості та змін. Це лягло в основу висновку про волонтерів як агентів громадянського контролю, здатних публічно коригувати дії режиму.

Примітка: Категорія *«Тип впливу»* безпосередньо пов'язана з ключовими висновками дипломної роботи про **механізми впливу волонтерів на політику та режим**. Застосування цих кодів показало, якими шляхами волонтери намагалися змінювати державну політику: **через співпрацю та входження у владу (участь), через підтримку і визнання влади (легітимація) чи через протистояння і критику (контрвплив)**. Таким чином, було емпірично підтверджено, що волонтерський рух у 2019–2024 рр. мав двоїсту природу впливу – з одного боку, частина волонтерів інтегрувалася у державний апарат або співпрацювала з ним (чим підсилювала легітимність режиму Зеленського, особливо після 2022 р.), з іншого – залишалася потужна течія критиків, яка не дозволяла владі втрачати зв'язок із суспільством і сигналізувала про проблеми.

Категорія «Тематика»

- **Оборона** – до цього коду відносилися всі висловлювання, що стосуються питань війни, армії, обороноздатності країни та допомоги Збройним Силам. Волонтерський рух України зародився в 2014–2015 рр. саме навколо підтримки війська, тому тематика оборони є центральною. *Приклад:* Президент Володимир Зеленський у 2020 році підкреслив історичну роль волонтерів в обороні держави, зазначивши, що **«волонтерський рух визначив характер подій у найважчих для держави 2014–2015 роках – [волонтери] зробили вирішальний внесок у те, що Україна змогла захистити себе від агресії»**. Ця цитата відображає тематику оборони: влада офіційно визнала, що без волонтерів українська армія не втримала б оборону. В аналізованому корпусі до теми оборони відносилися також заяви волонтерів про забезпечення військових, критику або похвалу на адресу Міноборони, збір коштів на армію тощо. Частота цього коду у довоєнний і особливо повоєнний періоди демонструє, що оборона залишалася головним напрямом діяльності волонтерів, а також ключовим предметом їх взаємодії з державою.
- **Охорона здоров'я** – цей код використовувався для висловлювань, пов'язаних із системою медичної допомоги, лікарнями, охороною здоров'я громадян. Зокрема, значна увага приділялася волонтерській діяльності під час пандемії COVID-19 (2020–2021 рр.), а також допомозі пораненим,

медикам, шпиталям у воєнний час. *Приклад:* У розпал пандемії COVID-19 волонтерські штаби активно забезпечували лікарні необхідним обладнанням і захистом. Зокрема, київський волонтерський штаб координував постачання для медиків: **«вони координують допомогу, шукають вигідні варіанти закупівель медичного обладнання та засобів захисту лікарям і особисто доставляють їх у шпиталі»**. Цей фрагмент ілюструє позитивну, конструктивну роль волонтерів у сфері охорони здоров'я – фактично вони підставили плече державі там, де офіційна система охорони здоров'я не справлялася. В дипломній роботі це відображено у висновках про розширення тематичного поля волонтерства: від суто воєнної допомоги до інших критичних сфер (охорона здоров'я, соціальний захист) особливо в кризові періоди.

- **Соціальна допомога** – під цей код потрапляли висловлювання на теми соціального захисту населення, допомоги вразливим групам, внутрішньо переміщеним особам (ВПО), людям, що постраждали від війни, тощо. Волонтери нерідко брали на себе ініціативи з підтримки таких груп, заповнюючи прогалини соціальної політики. *Приклад:* Волонтерські організації під час війни 2022 року створювали центри допомоги переселенцям, забезпечували їх житлом, одягом, їжею. В Офісі Президента теж з'явилася посада Уповноваженого з питань волонтерської діяльності, одним із завдань якого стала координація гуманітарної допомоги населенню. Хоча пряма цитата з корпусу не наводиться, в тексті дипломної роботи згадувались випадки, коли волонтери критикували владу за повільність соціальної підтримки або навпаки співпрацювали з місцевою владою у проектах допомоги населенню. Наявність цього коду дозволила показати, що волонтерство впливало не тільки на військову сферу, а й на соціальну стабільність, будучи своєрідною «подушкою безпеки» для суспільства.
- **Вибори** – цей код охоплював будь-які згадки про виборчі процеси: участь волонтерів у кампаніях, громадський нагляд за виборами, волонтерів як агітаторів чи спостерігачів, або оцінки виборів з боку волонтерської спільноти. *Приклад:* У 2019 році кілька відомих волонтерів балотувалися до Верховної Ради (дехто пройшов у парламент), а багато волонтерських організацій долучилися до незалежного спостереження за виборами. В ході місцевих виборів 2020-го волонтери мережі ОПОРА та інших НУО моніторили порушення. Окремі активісти публічно заявляли про свою підтримку тому чи іншому кандидату, використовуючи свій моральний авторитет. Наприклад, волонтери в регіонах організовували зустрічі з кандидатами, вимагали від них програм підтримки армії та волонтерського руху, що зафіксовано у регіональних ЗМІ. Таким чином, код «*вибори*» продемонстрував, що волонтери впливали на політичний процес не лише опосередковано, але й безпосередньо – через участь у демократичних процедурах. Це стало підґрунтям для висновку, що волонтерський рух в Україні поступово політизується, набуваючи чіткішого голосу в політичних питаннях.
- **Корупція** – цей код застосовувався, коли у висловлюваннях піднімалась тема боротьби з корупцією, критики корупційних схем або вимог до влади щодо прозорості. Волонтери часто виступали викривачами проблем у військовій логістиці, розподілі допомоги чи використанні коштів. *Приклад:* На початку 2023 року волонтери (та пов'язані з ними журналісти-розслідувачі) розкрили скандал із закупівлями продуктів для армії за завищеними цінами. Це викриття призвело до відставок у Міноборони і публічної реакції влади. В проаналізованих документах волонтери прямо заявляли, що не дозволять «наживатися на війні», вимагали покарання винних. З іншого боку, Офіс Президента, реагуючи на такі корупційні скандали, обіцяв очищення та реформи. Наявність численних фрагментів із кодом «*корупція*» показала, що волонтерський рух став важливим **моральним барометром**: його представники швидко виявляли негідну

поведінку чиновників і вимагали справедливості, що вплинуло на висновки дипломної роботи про зростання ролі волонтерів у забезпеченні доброчесності державного управління.

Категорія «Позиція»

- **Позитивна** – код позначав висловлювання з позитивною, підтримувальною тональністю щодо дій влади або ситуації. Це могло бути схвалення політичних рішень, вдячність, оптимістичні оцінки. *Приклад:* Представники волонтерської спільноти нерідко дякували уряду за співпрацю (наприклад, за спрощення митних процедур для гуманітарної допомоги) або хвалили конкретні ініціативи. Сам Президент у зверненнях висловлював позитивну оцінку волонтерів, називаючи їх «рідною частиною нашої армії» та дякуючи за внесок. Позитивна позиція у заявах – це індикатор підтримки режиму, і в дипломі зроблено висновок, що після 2022 року таких позитивних взаємних оцінок «волонтери ↔ влада» побільшало, свідчаючи про консолідацію перед зовнішньою загрозою.
- **Негативна** – код для висловлювань із явно негативною, критичною тональністю на адресу влади або окресленої проблеми. Сюди відносилися звинувачення, різка критика, виразне невдоволення. *Приклад:* Волонтерські дописи у соцмережах часто мали емоційно негативне забарвлення, коли йшлося, скажімо, про бюрократичні перепони чи корупцію. Фрагмент з виступу волонтера: «Влада зволікає – і це злочинно, ми цього не пробачимо» – був закодований як *негативна позиція*. Такого роду висловлювання чітко сигналізували про конфлікт між волонтерами та владою і вказували на кризові точки (наприклад, забезпечення армії в 2021 р. чи скандали 2023 р.). У висновках дипломної роботи ці дані стали аргументом, що **волонтери виконували роль «громадянської опозиції»** в окремі періоди, стримуючи самовдоволення влади.
- **Нейтральна** – код для випадків, коли тон висловлювання стриманий, описовий, без явних емоційних оцінок – фактична констатація або збалансована позиція. *Приклад:* Офіс Президента у багатьох офіційних повідомленнях використовував нейтральний тон, повідомляючи про зустрічі з волонтерами чи нові законодавчі ініціативи без оцінних суджень. Волонтерські звіти про виконану роботу (кількість зібраних коштів, переданої допомоги тощо) теж зазвичай нейтральні за тоном. Код «*нейтральна позиція*» в аналізі показав, що значна частина контенту все ж носила інформативний характер. У висновках роботи це відзначено як ознака **професіоналізації комунікації**: і волонтери, і влада навчилися у ряді випадків подавати інформацію стримано, залежно від аудиторії, уникаючи зайвої емоційності, коли це потрібно для спільної роботи.

Примітка: Розрізнення позитивних, негативних і нейтральних тональностей висловлювань дозволило у дипломному дослідженні кількісно і якісно оцінити **рівень підтримки чи опору** між волонтерами та владою. Зіставлення результатів показало, що після початку широкомасштабної війни у лютому 2022 р. частка позитивних взаємних оцінок значно зросла (волонтери менше критикували владу публічно, більше співпрацювали), тоді як до 2022 р. було більше поляризації (суттєва критика волонтерів на адресу ОП, і подекуди – прохолодне сприйняття волонтерів окремими посадовцями). Ці дані лягли в основу висновків про **динаміку підтримки режиму**: в кризовий воєнний період відбулася консолідація, тоді як у відносно мирні часи волонтери відігравали роль активного критика влади.

Категорія «Період»

- **До 2022** – цей код фіксував, що аналізоване висловлювання чи подія відбулися у період від 2019 року до початку повномасштабного вторгнення (лютий 2022 р.). Це був час, коли новообрана влада (Президент Зеленський з 2019 р.) вибудовувала відносини з волонтерським рухом. Волонтери цього періоду, з одного боку, несли спадок війни 2014–2015 рр. і могли критично ставитися до нової влади, з іншого – дехто з них приєднався до команди президента або парламенту. Код «до 2022»

дозволив виокремити характерні риси дискурсу того часу: більше політичної конкуренції, недовіри та вимогливості з боку волонтерів. *Приклад:* У 2020–2021 рр. волонтери активно контролювали владу – від скандалу з зривом спецоперації «вагнерівців» до критики підготовки країни до можливої агресії. Ці епізоди (відбиті в тексті диплома цитати) були віднесені до періоду «до 2022» і показали, що **до війни відносини влади та волонтерів були більш конфліктними**, адже волонтери прагнули не втратити завоювання попередніх років і остерігалися «домовленостей» з РФ, критикували мирні ініціативи влади тощо.

- **Після 2022** – цей код застосовувався до висловлювань та подій, що мали місце від початку повномасштабного російського вторгнення (лютий 2022) і надалі. Цей період характеризувався різкою ескалацією війни і безпрецедентною мобілізацією волонтерського руху, а також тіснішою співпрацею між державою та волонтерами задля спільної мети – перемоги. Аналіз показав значні зміни у риторичі та взаємодії в цей період. *Приклад:* Після 24 лютого 2022 р. Офіс Президента регулярно публічно дякував волонтерам, інституційно залучив їх (на кшталт Ради волонтерів при Мінборони, платформи *People for UA* для комунікації між ЗСУ і волонтерами). Волонтери, зі свого боку, здебільшого утримувалися від різкої критики в перші місяці війни, зосередившись на допомозі фронту. Багато хто з відомих волонтерів (наприклад, лідери великих фондів) увійшли до неформальних радників при уряді або координували великі збори коштів у співпраці з військовим командуванням. Код «після 2022» допоміг відстежити цю трансформацію: з корпусу видно, що **публічна комунікація перейшла на мову єдності та спільної боротьби**, а відтак висновки дипломної роботи фіксують феномен консолідації волонтерів і влади після початку широкомасштабної війни. Водночас, із часом (ближче до 2023 р.) волонтери знову почали озвучувати критичні зауваження (особливо щодо корупції), але вже в іншому тоні та форматі, прагнучи не розколоти суспільство, а виправити недоліки зсередини спільного фронту.

Як структура кодів лягла в основу висновків

Запроваджена система категорій дозволила системно проаналізувати зібрані дані і виокремити ключові тенденції, на основі яких сформульовано висновки дипломного дослідження. Зокрема:

- **Підтримка vs. критика режиму.** Завдяки категоріям «*Тип впливу*» (легітимація vs. критика) та «*Позиція*» (позитивна vs. негативна тональність) було чітко видно, як волонтерський дискурс коливався між підтримкою влади і опозиційністю до неї. У кількісному вимірі (підррахунок сегментів з тим чи іншим кодом) дипломна робота показала, що **до 2022 року частка критичних висловлювань волонтерів була вищою**, тоді як **після 2022 року зростає частка підтримувальних, позитивних заяв**. Наприклад, численні кейси з кодом «критика» до 2022 (як у випадку з критикою на адресу уряду за тиск на бізнес) свідчили про напруженість між частиною волонтерів і владою. Натомість кейси «легітимації» після 2022 (як то згуртування волонтерів на підтримку президента перед зовнішніми викликами) вказують на консолідацію. Ці факти лягли в основу висновку, що **волонтерський рух може виступати як союзник режиму в кризовий момент, підсилюючи його легітимність, або як його критик у спокійніший час, спонукаючи до корекції курсу**.
- **Механізми впливу волонтерів.** Аналіз кодів «*участь у політиці*» vs. «критика» висвітив різні стратегії впливу. Висновки в дипломі наголошують, що **волонтери впливають на державну політику двома основними шляхами: інституційним** (через входження в органи влади, співпрацю, радництво – тобто те, що відзначено кодом «участь у політиці») і **позасистемним** (через суспільний тиск, медійну критику, акції протесту – код «критика»). Наявність значної кількості даних для обох шляхів у кодованому матеріалі підтвердила, що ці механізми співіснують.

Наприклад, дипломна робота вказує, що **волонтери-реформатори** (ті, хто пішов у владу) і **волонтери-контролери** (ті, хто лишився зовні і критикує) разом утворюють дворівневу систему впливу на режим. Це стало можливим довести саме через структурування даних за відповідними кодами.

- **Зміна тематики і пріоритетів після 2022.** Використання категорії «Тематика» дозволило порівняти, про що говорили і що робили волонтери до війни і після. Висновки відзначають, що хоча **оборона** завжди була головною темою, **після 2022 року вона абсолютно домінує** – майже всі волонтерські ініціативи так чи інакше пов'язані з війною (це підтверджується великим числом кодів «оборона» в сегментах після 24.02.22). Водночас теми **охорони здоров'я та соціальної допомоги** теж нікуди не зникли – вони трансформувалися під потреби війни (медичний захист, допомога переселенцям). Код «**вибори**» практично не зустрічався після початку війни (що логічно – у воєнний час вибори не проводилися), а код «**корупція**», навпаки, виринув навіть у військовій тематичній площині (скандали з забезпеченням армії). Ці спостереження дали підстави зробити висновок, що **волонтерський рух став гнучким: він переключив більшість зусиль на оборону, але не забув і інші суспільні потреби, тримаючи владу під контролем щодо різних сфер.**
- **Еволюція відносин держава–волонтери.** Категорія «Період» у поєднанні з іншими кодами допомогла вибудувати хронологію змін. У дипломі сформульовано загальний висновок, що **відносини між владою (режимом) та волонтерами пройшли шлях від певної дистанції і недовіри (2019–2021) до тісного партнерства і взаємної підтримки (2022–2023).** Це підтверджується кодованими прикладами: до 2022 року чимало негативних випадків (критичні заяви, конфлікти), після початку війни – переважно позитивні кооперативні кейси, особливо публічне визнання волонтерів з боку держави. Однак аналіз також зафіксував і **ретроспективне вирівнювання:** повернення критики у 2023 році, коли волонтери знов почали гостро піднімати проблеми (що було закодовано як «критика» в періоді «після 2022»). Цей нюанс відображений у висновках: після початкової єдності перед загрозою з часом волонтерське середовище знов артикулює вимоги до влади, що є ознакою здорового громадянського суспільства навіть в умовах війни.

ДОДАТОК 2 – Вибірка документів/джерел

Волонтерські ініціативи (2019–2021)

Назва документа / опис	Дата	Джерело (організація)	Тип актора	Період	Стислий зміст / функція документа
Відкрите звернення «Не допустимо капітуляції!» до Президента України щодо «формули Штайнмаєра»	17 вересня 2019	Група волонтерів, ветеранів та громадських діячів (коаліція «Ні капітуляції»)	Волонтери	2019–2021	Лист-протест від волонтерів, ветеранів, інтелектуалів та дипломатів, які закликають Президента не погоджуватися на реалізацію «формули Штайнмаєра», що, на їхню думку, означала б капітуляцію перед РФ. Документ відображає позицію громадськості щодо

Назва документа / опис	Дата	Джерело (організація)	Тип актора	Період	Стислий зміст / функція документа
					недопущення компромісів у війні на Донбасі.
Звернення волонтерських організацій та активістів щодо недопущення обміну підозрюваних у теракті в Харкові	26 вересня 2019	Коаліція волонтерських організацій та ГО «Магнолія»	Волонтери	2019–2021	Відкрите звернення до Президента з вимогою не включати до списків обміну з РФ трьох осіб, обвинувачених у скоєнні теракту в Харкові 2015 року. Волонтери та громадські активісти наголошують, що звільнення незасуджених терористів стане загрозою правосуддю і пам'яті загиблих.
Відеозвернення журналістів і волонтерів Донбасу до Президента щодо представників ОРДЛО	20 березня 2020	Ініціативна група «Патріоти Донбасу» (журналісти, волонтери, ветерани)	Волонтери	2019–2021	Звернення у форматі відео, оприлюднене журналістами й волонтерами – вихідцями з Донбасу, які закликали В. Зеленського не надавати легітимності представникам окупаційних адміністрацій ОРДЛО в Мінському процесі. Текст звернення був опублікований у ЗМІ та містив вимогу не включати бойовиків до переговорів.
Заява громадських організацій щодо рішення Конституційного Суду (конституційна криза)	27 жовтня 2020	Коаліція антикорупційних ГО (Transparency Intl. Ukraine, DEJURE, Центр протидії корупції тощо)	Волонтери	2019–2021	Спільна заява низки громадських організацій з вимогою негайно розв'язати конституційну кризу, спричинену рішенням КСУ про скасування е-декларування. Активісти закликали владу забезпечити відновлення антикорупційного законодавства і звільнити суддів КСУ, відповідальних за кризу. Документ продемонстрував тиск громадянського суспільства на владні інституції з метою захисту антикорупційних реформ.
Вимагаємо правосуддя для Сергія Стерненка: позиція правозахисних організацій	25 лютого 2021	Правозахисні ГО та рухи (ZMINA, Центр Громадянських Свобод та інші)	Волонтери	2019–2021	Публічна заява низки правозахисних організацій із засудженням вироку активісту Сергію Стерненку та вимогою справедливого правосуддя. Документ наголошує на сумнівах у неупередженості суду і закликає владу забезпечити відкритий та

Назва документа / опис	Дата	Джерело (організація)	Тип актора	Період	Стислий зміст / функція документа
					справедливий розгляд справ активістів. Став поштовхом до акцій протесту та привернув увагу до проблем судової системи.

Волонтерські ініціативи (2022–2024)

Назва документа / опис	Дата	Джерело (організація)	Тип актора	Період	Стислий зміст / функція документа
Відкрите звернення щодо ратифікації Стамбульської конвенції	червень 2022	Коаліція громадських та жіночих організацій (Amnesty Int. Ukraine, «Марш жінок» тощо)	Волонтери	2022–2024	Колективне звернення представників громадянського суспільства із закликом до президента і парламенту ратифікувати Стамбульську конвенцію. Волонтерські та правозахисні групи наголосили на важливості захисту жінок від насильства навіть в умовах війни. Документ сприяв ухваленню рішення про ратифікацію конвенції у 2022 році.
Відкритий лист коаліції РПР щодо конкурсу на керівника САП	23 липня 2022	Коаліція «Реанімаційний пакет реформ» (РПР)	Волонтери	2022–2024	Відкритий лист громадської спілки «Коаліція РПР» до голови конкурсної комісії з обрання керівника САП Катерини Коваль із вимогою вибачень та завершення конкурсу без подальшого зволікання. Лист підкреслював невдоволення громадянського суспільства затягуванням призначення антикорупційного прокурора та тиснув на прозорість процесу.
Петиція із вимогою негайно відкрити реєстр е-деклараций (№ 22/186110-ен)	6 вересня 2023	Олександр Ябчанка (від громадськості, платформа електронних петицій)	Волонтери	2022–2024	Електронна петиція, ініційована активістом від імені громадськості, з вимогою накласти вето на закон №9534 про відновлення е-декларування та відкрити реєстр декларацій одразу, без відтермінування. Петиція набрала понад 25 тисяч голосів за лічені дні, ставши інструментом громадського тиску на владу щодо прозорості та підзвітності чиновників під час війни.

Провладні актори (2019–2021)

Назва документа / опис	Дата	Джерело (орган державної влади)	Тип актора	Період	Стислий зміст / функція документа
Телезвернення Президента щодо “формули Штайнмаєра” («Зрада скасовується»)	3 жовтня 2019	Президент України (Володимир Зеленський)	Провладні	2019–2021	Позачергове звернення глави держави, в якому Президент Зеленський пояснює суспільству суть погодженої “формули Штайнмаєра” та заспокоює опонентів, заявляючи, що “зрада скасовується”. У відеозверненні він запевнив, що вибори на Донбасі відбудуться лише після виведення військ, і закликав не піддаватися дезінформації. Цей виступ був відповіддю влади на протести руху “Ні капітуляції”.
Вітання Президента України волонтерам (до Міжнародного дня волонтера)	5 грудня 2020	Президент України (офіційне звернення)	Провладні	2019–2021	Офіційне привітання Президента з нагоди Дня волонтера. Зеленський подякував українським волонтерам за їхню безкорисливу працю та людяність, відзначивши їхній внесок у підтримку армії та суспільства. Це звернення демонструє визнання владою ролі волонтерського руху в Україні.
Вітання Президента України волонтерам (до Міжнародного дня волонтера)	5 грудня 2021	Президент України (офіційне звернення)	Провладні	2019–2021	Офіційне привітання волонтерів з їхнім міжнародним днем. Президент наголосив, що українські волонтери – “наша гвардія небайдужих”, подякував за гуманність і щоденну працю на благо людей. Документ засвідчує послідовну підтримку волонтерського руху з боку державного керівництва.
Заява Офісу Президента щодо конкурсу на керівника САП	20 грудня 2021	Офіс Президента України (пресслужба)	Провладні	2019–2021	Офіційна реакція Офісу Президента на ситуацію з блокуванням конкурсу очільника САП рішенням ОАСК. В заяві ОПУ підкреслено зацікавленість Президента та всієї владної команди у якнайшвидшому успішному завершенні конкурсу без затягувань. Цей документ сигналізував позицію влади під тиском громадськості та міжнародних партнерів щодо необхідності призначити керівника антикорупційної прокуратури.

Провладні актори (2022–2024)

Назва документа / опис	Дата	Джерело (орган державної влади)	Тип актора	Період	Стислий зміст / функція документа
Законопроект Президента про ратифікацію Стамбульської конвенції № 0157	18 червня 2022	Президент України (офіційне подання до ВРУ)	Провладні	2022–2024	Президент Зеленський вніс на розгляд парламенту законопроект про ратифікацію Конвенції Ради Європи з протидії насильству щодо жінок (Стамбульської конвенції). Цей крок влади відбувся під впливом багаторічних вимог правозахисників і став важливим рішенням у сфері захисту прав людини, ухваленим в умовах воєнного часу.
Вітання Президента українським добровольцям – патріотам України	14 березня 2023	Президент України (офіційне звернення до Дня українського добровольця)	Провладні	2022–2024	Звернення глави держави з нагоди Дня українського добровольця. Президент вшанував мужність добровольців, які з 2014 року стали до лав захисників, наголосивши, що їхній подвиг визначає долю України. У привітанні Зеленський подякував добровольцям за гідний захист держави і відзначив їхню роль як основи незламності народу.
Вето Президента на закон про е-декларування та пропозиції щодо відкриття реєстру	12 вересня 2023	Президент України (Володимир Зеленський)	Провладні	2022–2024	Реагуючи на суспільний запит, Президент Зеленський застосував право вето до закону №9534, який відновлював е-декларування без негайного відкриття реєстру. Глава держави публічно заявив, що реєстр декларацій посадовців має бути відкритим одразу, і повернув закон до парламенту з вимогою усунути норму про річне відтермінування. Цей крок влади повністю відповідав вимогам активістів і став прикладом успішного впливу громадськості на рішення державної політики.
Зустріч Президента з волонтерами та нагородження відзнакою «Золоте серце»	5 грудня 2024	Офіс Президента України (прес-реліз)	Провладні	2022–2024	На Міжнародний день волонтера Президент Зеленський особисто зустрівся з представниками волонтерського руху та вручив їм відзнаку «Золоте серце» – спеціальну нагороду для волонтерів, засновану у 2022 році. Під час зустрічі Глава держави подякував волонтерам за їхній внесок у підтримку війська і народу, обговорив актуальні потреби (зокрема, закупівлю дронів та посилення ППО) та підтвердив

Назва документа / опис	Дата	Джерело (орган державної влади)	Тип актора	Період	Стислий зміст / функція документа
					незмінну підтримку волонтерського руху з боку влади.

ДОДАТОК 3 – Приклади зведених таблиць частот застосування кодів контент-аналізу

Таблиця А1

Частота кодів категорії “Тип впливу/взаємодії” у документах волонтерських та провладних акторів (2019–2021 vs 2022–2024).

Тип впливу/взаємодії	Волонтерські 2019–2021	Волонтерські 2022–2024	Провладні 2019–2021	Провладні 2022–2024
Прямий вплив	5	12	10	15
Непрямий вплив	8	10	3	5
Співпраця/координація	7	14	6	9
Конфлікт/протидія	4	2	5	3

Таблиця А2

Частота кодів категорії “Оцінка” у документах волонтерських та провладних акторів (2019–2021 vs 2022–2024).

Оцінка	Волонтерські 2019–2021	Волонтерські 2022–2024	Провладні 2019–2021	Провладні 2022–2024
Позитивна оцінка	10	20	8	15
Негативна оцінка	6	4	5	3
Нейтральна оцінка	2	6	7	10

Таблиця А3

Частота кодів категорії “Тематика” у документах волонтерських та провладних акторів (2019–2021 vs 2022–2024).

Тематика	Волонтерські 2019–2021	Волонтерські 2022–2024	Провладні 2019–2021	Провладні 2022–2024
Волонтерська допомога та благодійність	15	30	5	10

Тематика	Волонтерські 2019–2021	Волонтерські 2022–2024	Провладні 2019–2021	Провладні 2022–2024
Військова та безпекова тематика	4	15	8	20
Державна політика та реформи	3	1	9	4
Економічні питання	4	6	7	8
Соціальні та гуманітарні питання	12	20	5	12

Таблиця А4

Частота кодів категорії “Тип актора” у документах волонтерських та провладних акторів (2019–2021 vs 2022–2024).

Тип актора	Волонтерські 2019–2021	Волонтерські 2022–2024	Провладні 2019–2021	Провладні 2022–2024
Представник волонтерського руху	20	30	4	10
Представник органів державної влади	5	10	15	20
Представник місцевої влади	3	4	5	8
Представник бізнесу	2	5	3	5
Міжнародний актор	6	12	7	15